

Th.L. van Berkel

No. 2.141

BODEGRAVEN-NOORD

Sociaal-economische verkenning
van een landinrichtingsgebied
tussen Bodegraven en Woerden

Augustus 1980

SIGN: L26-2.141
EX. NO: C
MLV:

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

121 850

OVERZICHT VAN VERWANTE PUBLIKATIES

No. 2.119	Melderslo Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten noordwesten van Venlo Th.L. van Berkel; augustus 1978	f 15,-
No. 2.121	De Marshoek, Hoonhorst-Wijthmen, Salland-West Sociaal-economische verkenning van drie gebieden in Overijssel J. de Rijk; december 1978	f 16,50
No. 2.122	Schalkwijk Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Utrecht J. de Rijk; maart 1979	f 13,75
No. 2.126	De land- en tuinbouw in Midden-Delfland J. de Rijk; mei 1979	f 11,-
No. 2.128	Land van Thorn Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Midden-Limburg Th.L. van Berkel; juni 1979	f 16,50
No. 2.130	Alphen en Riel Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuiden van Tilburg Th.L. van Berkel; augustus 1979	f 13,75
No. 2.134	Over-Betuwe-Oost Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Gelderland J. de Rijk; oktober 1979	f 16,50
No. 2.136	Ontwikkelingen in de structuur van de landbouw in het Noorden des Lands Samenvatting en prognose maart 1980	f 17,25
No. 2.137	Yerseke Moer Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied in Zeeland J. de Rijk; maart 1980	f 11,40
No. 2.139	Baarle-Nassau Sociaal-economische verkenning van een ruilverkavelingsgebied ten zuidoosten van Breda Th.L. van Berkel; mei 1980	f 17,25

Inhoud

Blz.

WOORD VOORAF	5
1. ORIENTATIE TEN AANZIEN VAN DE RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN IN BODEGRAVEN-NOORD	7
1.1 Het gebied	7
1.2 Bevolking	7
1.3 Planologische aspecten	8
1.3.1 Plannen op nationaal en regionaal niveau	8
1.3.2 Plannen op gemeentelijk niveau	11
2. DE LANDBOUW IN HET GEBIED	13
2.1 Aantal bedrijven, bedrijfstype en produktieomvang	13
2.1.1 Aantal bedrijven en bedrijfstype	13
2.1.2 De produktieomvang	14
2.2 De melkveehouderij	16
2.3 De kaasmakerij	19
2.4 De intensieve veehouderij	20
3. HET AGRARISCH GRONDGEBRUIK	22
3.1 Grondgebruik en bedrijfsoppervlakte	22
3.2 Rechtsvorm van grondgebruik	23
3.3 Wisselingen in het gebruik van de grond	23
3.4 Produktieomstandigheden	25
3.4.1 Verkaveling	25
3.4.2 Ontsluiting	28
3.4.3 Waterhuishouding	29
4. BEDRIJFSHOOFDEN EN OVERIGE ARBEIDSKRACHTEN	30
4.1 Verandering in het aantal bedrijfshoofden door uittreding en toetreding	30
4.2 Ontwikkeling in het aantal hoofdberoeps- en nevenbedrijven	31
4.3 Werkgelegenheid en arbeidsbezetting	32
4.4 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvoedingssituatie	33
5. BEDRIJFSRESULTATEN EN INKOMENSVORMING	34
5.1 Bedrijfsresultaten	34
5.2 De produktieomvang per arbeidskracht	36

INHOUD (vervolg)

Blz.

6.	DE VERWACHTE ONTWIKKELINGEN IN DE LANDBOUW	38
6.1	Het aantal hoofdberoepsbedrijven	38
6.2	Cultuurgrond en verdeling van de bedrijven naar oppervlakte	39
6.3	Ontwikkeling van de produktieomvang	40
6.3.1	De rundveehouderij	40
6.3.2	De intensieve veehouderij	42
6.3.3	De totale produktieomvang	42
6.4	Bedrijfstype	43
6.5	Arbeidskrachten	44
6.6	Produktieomvang per bedrijf en per man	44
	SAMENVATTING	46
	BIJLAGEN	51
	LITERATUUR	55

Woord vooraf

Ten behoeve van de voorbereiding van landinrichtingsprojecten worden in opdracht van de Landinrichtingsdienst door het Landbouw-Economisch Instituut sociaal-economische verkenningen samengesteld. In deze verkenningen wordt nagegaan hoe de landbouw in het betreffende gebied functioneert. Daartoe wordt een analyse gemaakt van de ontwikkeling in het recente verleden en wordt op basis van deze analyse, een beeld geschetst van de veranderingen die in de komende jaren te verwachten zijn. Dit is nodig bij het opstellen van de landbouwstructuurnota, deze immers geeft aan welke verbeteringen uit landbouwkundig oogpunt gewenst zijn.

Het onderzoek ten behoeve van de landinrichting Bodegraven-Noord is uitgevoerd op de afdeling Structuuronderzoek. De analyse en rapportering zijn verzorgd door Th.L. van Berkel.

Den Haag, augustus 1980

De Directeur

(A. Maris)

1. Orientatie ten aanzien van de ruimtelijke ontwikkelingen in Bodegraven-Noord

1.1 Het gebied

Bodegraven-Noord is een open veenweidegebied van circa 2500 ha, bestaande uit vier polders, gelegen tussen de Meije en de Oude Rijn tussen Bodegraven en Woerden. De boerderijen zijn voornamelijk als lintbebouwing langs de wegen gesitueerd en de bijbehorende grond ligt in zeer diepe kavels achter de bedrijfsgebouwen. De gronden behorende bij een bedrijf zijn meestal geheel in deze kavel gelegen.

De grens van het gebied wordt behalve door de Meije en de Oude Rijn gevormd door de Hazekade en de Rietveldse kade (zie kaart).

Landschappelijk is het een open gebied, met restanten van houtkaden en waarin bebouwing en verharde wegen ontbreken. Bij de noordgrens liggen langs de Meije de boerderijen dicht langs de weg en komt vrij veel niet-agrarische bebouwing voor. In het zuiden langs de Oude Rijn komt, tussen weg en water, eveneens niet-agrarische bebouwing voor, maar ten noorden van de weg Bodegraven-Woerden is de bebouwing overwegend agrarisch. Bebouwing en erven zijn hier royaal van opzet met fruitbomen en spaarzame boerengeriefbosjes. Ter hoogte van De Bree en Rietveld liggen de boerderijen en op enige honderden meters van de weg aan toegangswegen waardoor het landschap ter plaatse wat kleinschaliger is.

In het gebied - behorende tot de gemeenten Bodegraven (79%), Woerden (20%) en Alphen aan de Rijn (1%) - liggen geen woonkernen.

In overleg met de Landinrichtingsdienst zijn vier deelgebieden onderscheiden 1). Dit zijn de Noordzijderpolder, Polder Weijland en de Bree, Polder Rietveld en de Meijepolder.

1.2 Bevolking

De afgelopen tien jaren (1969-1979) is het aantal inwoners van Bodegraven met 18% toegenomen en van Woerden met 33%. De toename van het aantal inwoners was in Bodegraven voornamelijk het gevolg van de natuurlijke groei, in Woerden speelde naast de natuurlijke aanwas de vestigingsoverschotten een nog grotere rol althans in de eerste helft van deze periode.

1) Deze komen overeen met de deelgebieden die bij de cultuurtechnische inventarisatie door het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding zijn aangehouden.

Tabel 1.1 Ontwikkeling van het aantal inwoners

	Bodegraven		Woerden	
	aantal	% groei x)	aantal	% groei x)
Inwoners 1 januari 1969	13615		17579	
Geboortenoverschot 1969-1974	1169	8,6	1447	8,2
Vestigingsoverschot 1969-1974	577	4,2	3002	17,1
Inwoners per 1 januari 1974	15361	12,8	22028	25,3
Geboortenoverschot 1974-1979	817	5,3	1020	4,6
Vestigingsoverschot 1974-1979	- 115	-0,7	356	1,6
Inwoners 1 januari 1979	16063	4,6	23404	6,2

x) Per 5 jaarlijkse periode

Bron: CBS.

De toename van de bevolking in de komende jaren (tot 1990) zal in Bodegraven bepaald worden door de natuurlijke groei, in Woerden, welke plaats een functie als secundaire woonkern heeft, is boven de natuurlijke aanwas een extra groei voorzien 1).

De toekomstige uitbreiding van de woonkernen Bodegraven en Woerden, respectievelijk aangemerkt als tertiair en secundair 1), zal naar het zuiden gericht zijn en derhalve geen beslag leggen op de in de aangevraagde ruilverkaveling gelegen gronden.

Slechts een klein gedeelte van de beroepsbevolking werkt in de land- en tuinbouw: globaal gezien in Bodegraven ruim 6% en in Woerden 2 à 3% (1978). Het aantal mannen werkzaam in de land- en tuinbouw is na 1973 enigszins verminderd. (zie paragraaf 4.3).

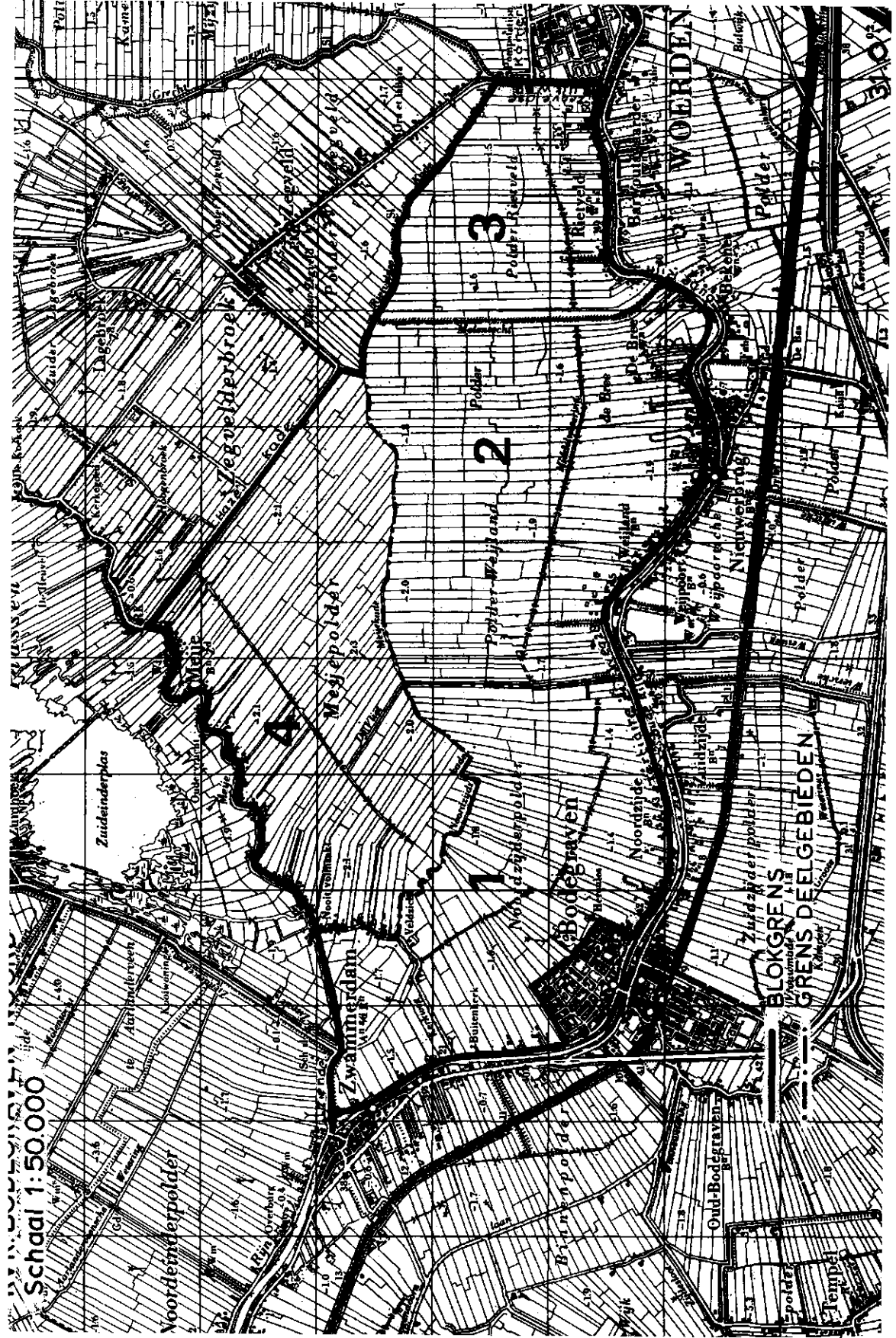
1.3 Planologische aspecten

1.3.1 Plannen op nationaal en regionaal niveau

In de nota Landelijke Gebieden 2) vormt het gebied een onderdeel van de centrale open ruimte en behoort tot de "gebieden met afwisselend landbouw, natuur en andere functies in grotere ruimtelijke eenheden (zone B)". Met name wordt gezegd, "Het ruimtelijk beleid in deze gebieden is gericht op het bieden van ontwikkelingsmogelijkheden aan de landbouw, de natuur en andere functies, met name de recreatie. De provincies en gemeenten dienen in hun ruimtelijke plannen de mate aan te geven waarin zij in de verschillende delen van de B-gebieden een scheiding respectievelijk verweving van functies willen toepassen".

- 1) "Streekplan Zuid-Holland Oost", Prov. Staten van Zuid-Holland, 1978.
- 2) Deel 3d van de derde nota over de Ruimtelijke Ordening, 1979.

Schaal 1:50.000

Zuideinderplas

Voordeinderpolder

Zwammerdam

Meyerpolder

1

2

3

4

Bodegraven

Old-Bodegraven

BLOKGRENS
GRENDEELGEBIEDEN

W. WOERDEN

Tempe

In het "Streekplan Zuid-Holland Oost" (1978) wordt het gebied bij de essentiële elementen aangeduid als een nader uit te werken veenweidegebied. Dit streekplan geeft dus nog geen zekerheid over de mogelijkheden en beperkingen die de landbouw na afweging met andere belangen geboden worden. Voorshands bestaat de kans dat de landbouwonwikkeling belemmerd wordt door deze planologische onduidelijkheid.

1.3.2 Plannen op gemeentelijk niveau

Het bestemmingsplan buitengebied van de gemeente Bodegraven 1) is reeds uitgewerkt. Het tot deze ruilverkaveling behorend deel van de gemeente is praktisch geheel aangeduid als "agrarisch gebied met natuurwetenschappelijke en landschappelijke waarden" waarbij voor vrij grote gedeelten aan de noord- en zuidzijde de aantekening "met wijzigingsbevoegdheid" geldt. Hiernaast is een beperkt gebied rond het dorp Bodegraven aangeduid als "agrarisch gebied zonder bebouwing". Ten noorden van Bodegraven is een bouwlocatie in studie.

De gronden in het "agrarisch gebied met natuurwetenschappelijke- en landschappelijke waarden" zijn bestemd voor agrarisch weidegebied, agrarische bedrijfsdoeleinden en het behoud en/of herstel van natuurwetenschappelijke en landschappelijke waarden. In dit gebied mag alleen worden gebouwd op de aangegeven "agrarische bouwpercelen". Wat betreft het uitvoeren van cultuurtechnische werken (anders dan in het kader van de normale bedrijfsvoering) zijn er onder meer bepalingen omtrent het aanleggen van paden en oppervlakteverhardingen, het dempen of verleggen van waterlopen, het afgraven of ophogen van gronden en het verwijderen van houtgewas. Overigens zijn burgemeester en wethouders bevoegd, gehoord de Hoofdingenieur Directeur van de Landinrichting, bepaalde vrijstelling te verlenen (o.a. bouw ondergeschikte agrarische bedrijfsgebouwen, tweede bedrijfswoning, hoogte hooibergen en silo's tot 15 m, vergroting agrarisch bouwperceel tot 1 ha). Daarnaast zijn burgemeester en wethouders bevoegd het plan te wijzigen, na advies van de Hoofdingenieur Directeur van de Landinrichting en de natuurbeschermingsconsulent bij het Staatsbosbeheer. Naast wijzigingen betreffende vergroting van agrarische bouwpercelen (tot 1,5 ha) en de hoogte van torensilo's (tot 25 m) is hierbij vooral belangrijk de wijziging ten behoeve van bedrijfsverplaatsing en insteekwegen in het gebied aangeduid als "gebied met wijzigingsbevoegdheid". Deze insteekwegen dienen aangelegd te worden in de heersende kavelrichting vanaf de Meije en de Oude Rijn en een insteekweg vanaf de Hazekade die de huidige kalvelrichting kruist.

De gronden in het "agrarisch gebied zonder bebouwing" zijn bestemd voor agrarische bedrijfsdoeleinden, er mogen alleen ondergeschikte agrarische bedrijfsbouwwerken worden opgericht.

1) Vastgesteld door de gemeenteraad in 1979, thans in behandeling bij G.S.

Voor het buitengebied van de gemeente Woerden bestaat nog geen goedgekeurd bestemmingsplan en gelden nog de bestemmingsvoorschriften van het "Bestemmingsplan in hoofdzaak (1966)". Hierin staat dat in het gebied bestemd voor "agrarische doeleinden", in casu het ruilverkavelingsgebied, alleen agrarische bedrijfsgebouwen met daarbij behorende woningen en bijgebouwen mogen worden opgericht op een bouwperceel uitsluitend binnen aangegeven bebouwingsstroken. Verder dat het bouwperceel voor een veeteeltbedrijf minstens 5 ha groot moet zijn en 60 m breed en de bedrijfsruimte minimaal 300 m³. Voorts dat voor vestiging van onder andere intensieve veehouderijbedrijven ontheffing kan worden verleend na goedkeuring door G.S.

2. De landbouw in het gebied

2.1 Aantal bedrijven, bedrijfstype en produktieomvang 1)

2.1.1 Aantal bedrijven en bedrijfstype

In 1978 waren er in Bodegraven-Noord 105 agrarische hoofdberoepsbedrijven en 34 nevenbedrijven. De hoofdberoepsbedrijven zijn in een viertal typen onderscheiden. Deze typering is gebaseerd op de relatieve betekenis van de bedrijfstakken (zie bijlage 1).

In dit gebied, waar alle grond als grasland wordt gebruikt komen bijna alleen rundveebedrijven voor. Wel heeft men naast de rundveehouderij vaak wat intensieve veehouderij, deels om overtollige arbeid aan te wenden deels ook omdat bij het kaasmaken wei overblijft welke dan aan de varkens wordt gevoerd. Er zijn 90 "rundveebedrijven" waar de rundveehouderij praktisch de enige produktietak is, 8 "overwegend rundveebedrijven" waar naast het rundvee wat meer intensieve veehouderij voorkomt terwijl op 6 bedrijven de intensieve veehouderij de voornaamste produktietak is en op één bedrijf de tuinbouw.

In de Polder Weijland en de Bree zijn bijna alleen "rundveebedrijven", de overige typen zijn vrij gelijkmatig over de andere deelgebieden verspreid.

Tabel 2.1 Aantal bedrijven naar groepen per deelgebied

	Hoofdberoepsbedrijven								Neven- bedrij- ven	
	rundvee- bedrijven		overw.- rundvee- bedr.		intens. veeh. bedr.		totaal			
	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78		
	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78		
Noordzijderpolder	25	21	2	3	-	1	27	25	7	8
Polder Weijland ca.	36	33	3	2	-	-	39	35	3	8
Polder Rietveld	11	11	3	2	1	1	15	14	5	8
Meijepolder	20	25	6	1	4	5	30	31	12	10
Het gebied	92	90	14	8	5	7	111	105	27	34

- 1) Voor de samenstelling van het hiernavolgende gedeelte van dit rapport is gebruik gemaakt van gegevens uit de metellingen van de landbouw. Deze gegevens hebben betrekking op alle geregistreerde bedrijven, met een produktieomvang van meer dan 10 sbe, die in het blok liggen en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben.

Er is een sterke concentratie van bedrijven in de oppervlakteklasse van 15 tot 20 ha namelijk 38 van de 105 bedrijven, verder is 30% kleiner en 33% groter. Ook de kleinere bedrijven hebben doorgaans de rundveehouderij als enige of als voornaamste inkomensbron, namelijk 25 van de 32 kleinere bedrijven.

Tabel 2.2 De verdeling van de hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Ha	Rundvee-bedrijven		Overw.-rundvee-bedrijven		Intens. veeh.-bedrijven		Alle bedrijven		Ha cultuurgrond	
	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78
Tot 5	-	-	-	-	2	2	2	2	1	1
5 - 10	7	7	2	-	2	2	11	9	87	72
10 - 15	12	16	5	2	1	3	18	21	224	257
15 - 20	42	33	6	5	-	-	48	38	828	659
20 - 30	29	29	-	1	-	-	29	30	660	686
Vanaf 30	2	5	1	-	-	-	3	5	125	226
Totaal	92	90	14	8	5	7	111	105		
Ha	1673	1719	229	134	23	47	1925	1900	1925	1900
Ha gem.	18,2	19,1	16,4	16,8	4,6	6,7	17,3	18,1		

2.1.2 De produktieomvang

De produktieomvang van de bedrijven wordt uitgedrukt in standaardbedrijfseenheden, kortweg sbe genoemd. Het aantal sbe is een maatstaf om de omvang van de produktie aan te geven 1).

De totale agrarische produktie op de hoofdberoepsbedrijven - gemeten in sbe - bestaat voor 88% uit rundveehouderij, voor 11% uit intensieve veehouderij en voor 1% uit tuinbouw. Deze agrarische produktie groeide in de periode 1973-1978 met gemiddeld 2,5% per jaar, hetgeen ongeveer overeenkwam met het landelijke groeipercantage (2,2% per jaar). De uitbreiding van de produktie in de afgelopen jaren bestond vrijwel alleen uit een groei van de rundveehouderij, de groei van de intensieve veehouderij was beperkt. De rundveehouderij groeide snel. In de periode 1973-1978 nam de omvang van de rundveehouderij in totaal met 13% toe (hoofdberoeps- en nevenbedrijven) tegenover met slechts 2% in het landbouwgebied 2) en een gelijk gebleven omvang in de provincie.

- 1) Zie bijlage 1. Hierbij moet opgemerkt worden dat de verwerking van melk tot kaas in deze verkenning niet omgerekend is in standaardbedrijfseenheden. Wel is voor 1978 bekend dat de produktieomvang van de kaasmakerij ca. 560 sbe of 3% van het totale aantal sbe van de hoofdberoepsbedrijven bedroeg. Dit is gemiddeld over alle hoofdberoepsbedrijven 5 sbe per bedrijf.
- 2) Land van Gouda en Woerden omvattend de gemeenten Bodegraven, Driebruggen, Gouda, Reeuwijk en Woerden.

Tabel 2.3 De samenstelling van de produktieomvang

	Produktieomvang			
	in sbe		in %	
	1973	1978	1973	1978
Hoofdberoepsbedrijven:				
rundveehouderij 1)	14421	16452	88	88
intensieve veehouderij	1753	1995	11	11
tuinbouw	285	147	1	1
Totaal 1)	16459	18594	100	100
Nevenbedrijven	875	847		
Alle bedrijven	17334	19441		

1) Exclusief kaasmakerij. In 1978 was de produktieomvang van de kaasmakerij 556 sbe.

De produktie op de nevenbedrijven bleef gelijk. Op deze bedrijven bestaat de produktie eveneens voornamelijk uit rundveehouderij (72%) en voor het overige uit intensieve veehouderij.

De hoofdberoepsbedrijven hebben een gemiddelde produktieomvang van 177 sbe, (incl. kaasmakerij 182 sbe). Dit gemiddelde is de afgelopen jaren met bijna 6 sbe per jaar toegenomen. De gemiddelde produktieomvang van de weidebedrijven in Bodegraven-Noord ligt ruim 10% boven het gemiddelde van de weidebedrijven in het Westelijk Weidegebied en Nederland. De voorsprong van Bodegraven-Noord bleef de laatste jaren behouden.

Ruim tweederde van de weidebedrijven had in 1978 een omvang van minstens 130 sbe, een omvang welke volgens berekeningen van het LEI een modern veehouderijbedrijf dient te hebben om voldoende produktieve werkgelegenheid te bieden aan één arbeidskracht. Deze situatie is gunstiger dan landelijk.

Tabel 2.4 De bedrijfsomvang van de hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfs- omvang in sbe		Aantal bedrijven							
		rundvee- bedrijven		overwegend rundvee- bedrijven		intens. veeh. bedrijven		alle bedrijven	
		1973	1978	1973	1978	1973	1978	1973	1978
Tot 90		11	8	1	1	-	-	12	9
90 - 110		13	9	3	-	3	-	19	9
110 - 130		17	15	-	-	-	-	17	15
130 - 150		14	6	3	-	-	3	17	9
150 - 190		24	27	3	3	-	3	27	33
190 - 250		7	13	2	2	1	-	10	15
Vanaf 250		6	12	2	2	1	1	9	15
Alle bedr.		92	90	14	8	5	7	111	105
Sbe gemidd.		145	176	166	188	159	179	148	177

Van 30 bedrijven is de omvang kleiner dan 130 sbe 1). Verwacht mag worden dat men op de meeste bedrijven zal trachten deze omvang te vergroten. Immers op bijna de helft (13) van deze bedrijven is een bedrijfshoofd jonger dan 50 jaar en van de oudere bedrijfs-
hoofden hebben er 3 een opvolger. Van 3 bedrijfshoofden is de op-
volging nog niet bekend en 11 hebben geen eigen opvolger.

2.2 De melkveehouderij

De melkveehouderij is verreweg de grootste produktietak. Op 103 van de 105 hoofdberoepsbedrijven wordt melkvee gehouden.

Zoals in de vorige paragraaf is aangegeven neemt de omvang van de rundveehouderijproduktie snel toe. Met name het aantal melkkoeien werd uitgebreid. De jongvee stapel bleef constant. Het aantal bedrijven met melkvee vermindert in dezelfde mate als het totale aantal hoofdberoepsbedrijven.

Tabel 2.5 Rundveehouderij op hoofdberoepsbedrijven

	"Rundvee- bedrijven"		Overige bedrijven		Alle bedrijven	
	1973	1978	1973	1978	1973	1978
Aant. bedr. met melkvee	92	90	18	13	110	103
Ha grasland	1674	1719	251	180	1924	1899
Aantal: koeien	3549	4488	558	451	4107	4939
jongvee	1950	2057	303	236	2253	2293
mestvee	83	70	7	-	90	70
schapen	528	515	50	69	578	584
g.v.e.	4492	5461	700	556	5192	6017
Koeien p. bedr. met koeien	39	50	31	35	37	48
Koeien p. 100 ha grasl.	212	261	222	251	213	260
G.v.e. p. 100 ha grasl.	268	318	279	309	270	317

De bedrijfseenheden zijn in het algemeen groot: het gemiddeld aantal koeien per bedrijf is 48, op de "rundveebedrijven" 50 2). In 1978 was op 57% van de hoofdberoepsbedrijven met melkvee een veestapel van minstens 40 koeien aanwezig, terwijl met gebruik-
making van moderne technieken (ligboxenstal e.d.) onder gunstige
cultuurtechnische omstandigheden (verkaveling, ontsluiting, e.d.)

- 1) Inclusief kaasmakerij
- 2) Gerekend over alle bedrijven (dus inclusief nevenbedrijven) met melkvee werden in 1978 in Bodegraven-Noord 44 koeien per bedrijf gehouden, in het Land van Gouda en Woerden 35 en in Zuid-Holland 31.

één man gemakkelijk 40 à 50 koeien kan verzorgen. Bedrijven met minstens 40 koeien komen ook voor onder de bedrijven van 15 tot 20 ha en zelfs van 10 tot 15 ha, terwijl enkele bedrijven met meer grond dit aantal niet haalt. Dit betekent dat de spreiding in de melkveedichtheid groot is.

Tabel 2.6 Bedrijfsoppervlakte in relatie tot melkveestapel in 1978

Bedrijfs- opper- vlakte	Aantal melkveehouders (hoofdberoeps- bedrijven) met koeien						Totaal
	tot 20	20-30	30-40	40-50	50-75	75 e.m.	
Tot 10 ha	2	6	1	-	-	-	9
10 - 15 ha	2	7	8	2	2	-	21
15 - 20 ha	-	3	11	11	13	-	38
20 - 30 ha	-	-	4	3	17	6	30
Vanaf 30 ha	-	-	-	-	-	5	5
Totaal	4	16	24	16	32	11	103

Het gebied heeft een hoge veebezetting. Gerekend over alle bedrijven (dus inclusief nevenbedrijven) met melkvee worden 238 koeien c.q. 295 g.v.e. per 100 ha grasland gehouden, dit komt ongeveer overeen met het landbouwgebied (228 koeien) maar ligt duidelijk boven het provinciale gemiddelde (184 koeien). Het aantal grootveeëenheden van 295 per 100 ha grasland (alle bedrijven) getuigt van een intensief graslandgebruik, ook dit ligt boven het gemiddelde van de provincie (ca. 265 g.v.e.).

Op de hoofdberoepsbedrijven worden gemiddeld 2,6 koeien en 3,17 g.v.e. per ha grasland gehouden. De melkveedichtheid en de totale veedichtheid is de laatste jaren sneller toegenomen dan gemiddeld in de provincie waardoor de reeds bestaande voorsprong van het gebied is vergroot. De zware veebezetting op de hoofdberoepsbedrijven wordt bereikt door een intensief grondgebruik, aankoop van ruwvoer (o.a. snijmais) uit andere gebieden en ook doordat een deel van de graslandproductie van nevenbedrijven (waar gemiddeld minder dan 1 g.v.e. per ha wordt gehouden) wordt gebruikt op hoofdberoepsbedrijven. Tussen de deelgebieden bestaan geen grote verschillen in melkveedichtheid en veedichtheid. Wel was er in de Noordzijdepolder een snellere groei waardoor dit gebied thans de zwaarste bezetting heeft en verder is in de Meijepolder de veebezetting wat zwaarder dan in de andere deelgebieden. (zie tabel 2.7 blz. 18).

In mei 1978 was op 35% van de bedrijven met melkvee een ligboxenstal. Gerekend over de bedrijven met minstens 20 koeien had 36% een dergelijke stal tegenover 18% in Zuid-Holland. Bijna de helft (48%) van de koeien op de hoofdberoepsbedrijven was in 1978 in een ligboxenstal ondergebracht (Zuid-Holland 25% van alle koeien). De bedrijfsgebouwen zijn dus relatief vrij sterk gemoderniseerd.

Vanouds zij de agrariërs in dit gebied wat vooruitstrevender dan gemiddeld in het Westelijk Weidegebied. De oppervlakte van de weidebedrijven was hier voorheen ook wat groter dan gemiddeld in het Westelijk Weidegebied. Voorts kan ook het feit dat de bodem hier soms wat steviger is (men behoeft b.v. niet overal te heien) ertoe bijdragen dat men eerder besluit tot nieuwbouw.

Tabel 2.7 Intensiteit en omvang van de melkveehouderij naar bedrijfsoppervlakte en deelgebied

Hoofd- bedroeps- bedrijven	Aantal bedrijven		Aantal koeien		Per 100 ha grasland, aantal			
	met melkv.		p.bedrijf		koeien		gve	
	1973	1978	1973	1978	1973	1978	1973	1978
Tot 10 ha	12	9	18	22	253	280	313	349
10 - 15 ha	18	21	26	32	210	258	259	312
15 - 20 ha	48	38	36	43	209	250	263	305
20 - 30 ha	29	30	50	62	220	270	281	327
Vanaf 30 ha	3	5	76	114	183	253	239	315
Totaal	110	103	37	48	213	260	270	317
Noordzijderpolder	27	25	36	48	211	267	268	326
Polder Weijland ca.	39	35	39	51	211	259	265	311
Polder Rietveld	14	13	37	45	213	245	279	311
Meijepolder	30	30	36	45	220	263	274	320

Bij vergelijking van de bedrijven naar staltype blijkt dat de bedrijven met een ligboxenstal gemiddeld groter zijn (6,1 ha) dan de bedrijven met een andere stal, terwijl hun oppervlakte de laatste jaren gemiddeld meer werd vergroot (1,6 ha tegen 0,4 ha) en het aantal koeien en g.v.e. per ha veel sterker toenamen. De uitbreiding van het aantal koeien (met 830) in de laatste jaren had voor 85% plaats op de bedrijven met een ligboxenstal. De relatieve betekenis van het jongvee is voor beide staltypen verminderd; op de bedrijven met een ligboxenstal wordt naar verhouding iets minder jongvee gehouden (44 tegen 49 stuks jongvee per 100 koeien).

Tabel 2.8 Ontwikkelingen gerelateerd aan het staltype

Bedrijven in 1978	Aant. in 1978	Gemiddelde oppervlakte (ha)		Gemiddeld aantal koeien		Aantal koeien per 100 ha gras	
		1973	1978	1973	1978	1973	1978
Met ligboxenstal:							
tot 15 ha	5	12,6	11,4	31	39	246	340
15 - 20 ha	14	17,7	17,2	39	52	217	302
20 - 30 ha	12	22,3	23,4	53	74	235	317
vanaf 30 ha	5	33,6	45,2	70	114	207	253
Totaal	36	20,8	22,4	46	66	224	296
Met andere stal	67	15,9	16,3	34	38	213	234
Alle bedrijven	103	17,6	18,4	38	48	217	260

2.3 Kaasmakerij

De op de bedrijven geproduceerde melk wordt voor het grootste deel afgezet aan zuivelfabrieken. Op een aantal veehouderijbedrijven wordt de melk op het bedrijf verwerkt tot zogenoemde boerenkaas. Dit zelfkazen kan een vorm van inkomensvergroting zijn op bedrijven die een beperkte oppervlakte grond voor veehouderij hebben of die naar een vollediger benutting van de beschikbare arbeid streven.

Reeds van oudsher is de kaasbereiding op vele boerderijen in het Zuidhollandse en Utrechtse weidegebied een geïntegreerd bedrijfsonderdeel. Ondanks de industrialisatie in de zuivelsector bleef tot op heden het zelfkazen op vele boerenbedrijven bestaan. De verbeterde bereidingswijze en de nieuwe apparatuur hiervoor hebben ertoe bijgedragen dat zelfkazen in stand is gebleven. Kaas maken werd meest gezien als vrouwenwerk, maar tegenwoordig wordt het steeds meer door mannen gedaan.

De produktie van boerenkaas neemt de laatste jaren weer toe. Na een dieptepunt in 1970 met een produktie van 5,7 miljoen kg, gevolgd door een inzinking in 1976 en 1977, steeg de produktie weer tot 8 miljoen kg in 1978. De uitbreiding van de voortgebrachte hoeveelheid en de vermindering van het aantal zelfkazers wijzen erop dat de gemiddelde produktie per boerderij toeneemt. Dit hangt samen met de sterke uitbreiding van het aantal melkkoeien per bedrijf (van 29,2 in 1970 tot 39,5 in 1978). De vermindering van het aantal zelfkazers heeft zich het laatste jaar niet voortgezet maar hun aantal vertoonde een kleine toename. Het feit dat in tegenstelling tot voorheen, toen alleen in Zuid-Holland en Utrecht boerenkaas werd gemaakt, nu ook in alle andere provincies enkele zelfkazers voorkomen kan hierbij een rol spelen. Overigens mag niet worden verwacht dat een aanzienlijk aantal nieuwe kaasbedrijven de prijs ongemoeid zal laten. Boerenkaas is namelijk aanmerkelijk duurder dan fabriekskaas. Het hangt er dus vanaf hoe groot het aantal consumenten is, dat bereid en in staat is dit duurdere artikel te kopen.

In het gebied "Bodegraven-Noord" werd in 1978 op 23 hoofdberoepsbedrijven kaas gemaakt, dit is op 22% van de bedrijven met melkvee. Dit betrof bedrijven waar de kaas werd voorzien van de rijkskaasmerken; er kunnen dus meer zelfkazers zijn.

Bij vergelijking van de bedrijven met kaasmakerij en de overige bedrijven met melkvee komen geen grote verschillen te voorschijn. De bedrijven waar kaas wordt gemaakt zijn over het algemeen wat kleiner van oppervlakte dan de andere bedrijven met melkvee maar doorgaans toch groter van omvang als gevolg van de kaasmakerij terwijl het aantal grotere veestapels (minstens 50 koeien) relatief gelijk is.

Een verschil is wel dat er op de kaasbedrijven relatief meer jongere bedrijfshoofden zijn: 78% is jonger dan 50 jaar tegen 60% op de andere melkveebedrijven. Hoewel naast de kaasbereiding de

varkenshouderij een functie kan hebben voor de verwerking van de wei, worden op de kaasbedrijven nauwelijks meer varkens gehouden dan op de overige bedrijven met koeien. Bovendien kwamen in mei 1978 op een aantal kaasbedrijven geen varkens voor. De vrijkomende wei van deze bedrijven en grotendeels ook die van andere bedrijven, waar vaak maar weinig varkens zijn, wordt dan waarschijnlijk op andere wijze verwerkt of afgezet aan de zuivelindustrie.

Tabel 2.9 Bedrijven met en zonder kaasmakerij naar oppervlakte, omvang en aantal koeien

Oppervlakte, omvang, aantal koeien		Kaasbedrijven		Overige bedrijven	
		aantal	%	aantal	%
Tot	15 ha	10	43	20	25
	15 - 20 ha	8	35	30	37,5
	Vanaf 20 ha	5	22	30	37,5
	Totaal	23	100	80	100
Tot	130 sbe 1)	6	26	24	30
	130 - 190 sbe 1)	9	39	31	39
	Vanaf 190 sbe 1)	8	35	25	31
Tot	30 koeien	5	22	15	19
	30 - 50 koeien	8	35	32	40
	Vanaf 50 koeien	10	43	33	41

1) Inclusief sbe voor kaasmakerij.

2.4 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij is van ondergeschikte betekenis en komt meest voor als neventak van rundveehouderijbedrijven. Twee derde van de intensieve veehouderij in het gebied komt voor op deze bedrijven. De intensieve veehouderij, welke in 1978 (evenals in 1973) 11% van de totale produktieomvang uitmaakte, bestaat voor 87% uit varkenshouderij en voor een klein gedeelte uit pluimveehouderij en kalvermesterij (resp. 9% en 4%).

Tabel 2.10 Omvang en groei van de intensieve veehouderij

	Aantal dieren op				Percentage van	
	hoofdberoeps- bedrijven		neven- bedrijven		de omvang in sbe 1)	
	1973	1978	1973	1978	1973	1978
Mestkalveren	196	235	6	-	4	4
Mestvarkens	3115	4136	790	501	35	37
Fokvarkens	664	825	74	111	47	50
Slachtkuikens x 100	698	534	-	-	14	9
Leghennen x 100	18	5	1	1		

1) Alle bedrijven.

De omvang van de intensieve veehouderij is de afgelopen jaren veel trager uitgebreid dan die van de rundveehouderij (bijna 50 sbe per jaar tegen ruim 400 sbe per jaar). Deze uitbreiding betrof vrijwel alleen de varkenshouderij. De aantallen slachtkuikens en leghennen verminderden.

Ook op de nevenbedrijven komt intensieve veehouderij voor. De omvang hiervan bleef constant waardoor de relatieve betekenis afnam van 12% tot 11% van de intensieve veehouderij in het gebied. Op de nevenbedrijven worden praktisch alleen varkens gehouden.

Het aantal bedrijven met intensieve veehouderij is de afgelopen jaren enigszins verminderd. Door meer dieren op minder bedrijven zijn de eenheden per bedrijf echter aanzienlijk vergroot. Desondanks hebben verreweg de meeste bedrijven, naar huidige maatstaven gezien, te kleine eenheden. Slechts 11 bedrijven hebben eenheden waarbij een verdere vergroting nog maar beperkte kostenbesparing zou geven. Dit zijn 6 bedrijven met fokvarkens, 3 met mestvarkens en 2 met slachtkuikens. Gezien naar type zijn dit 6 rundveehouderijbedrijven en 5 bedrijven met voornamelijk intensieve veehouderij.

Tabel 2.11 Intensieve veehouderij op hoofdberoepsbedrijven

	<u>Aantal bedrijven</u>		<u>Dieren per bedrijf</u>		Bedr. met te kleine eenheden in 1978 1)
	1973	1978	1973	1978	
Mestkalveren	6	3	33	78	3
Mestvarkens	71	53	44	78	50
Fokvarkens	63	42	11	20	36
Slachtkuikens	7	3	10000	17800	1

- 1) Naar huidige maatstaven te kleine eenheden per diersoort. Door uitbreiding zijn aanzienlijke schaalvoordelen te behalen. Dit zijn bedrijven met minder dan: 200 mestkalveren, 200 mestvarkens, 40 fokvarkens, 20000 slachtkuikens.

3. Het agrarisch grondgebruik

3.1 Grondgebruik en bedrijfsoppervlakte

De bodem bestaat overwegend uit bosveengronden met afzettingen van zware klei en zavel als oeverwal langs de Oude Rijn 1). Deze bodemgesteldheid laat vrijwel alleen weidebouw toe. De stevigheid van de zode is hier beter dan in het nabij gelegen inrichtingsgebied "Driebruggen". Bijna alle grond is in gebruik als grasland.

Tabel 3.1 Grondgebruik (ha)

	<u>Hoofdberoepsbedrijven</u>		<u>Nevenbedrijven</u>	
	1973	1978	1973	1978
Grasland	1924	1899	173	208
Tuinland x)	1	1	0	-
Totaal	1925	1900	173	208

x) Inclusief braakland.

In 1978 besloeg de totale oppervlakte van alle bedrijven 2429 ha, de oppervlakte cultuurgrond in kadastrale maat 2366 ha en in gemeten maat 2108 ha 2). In tegenstelling tot andere gebieden waar de oppervlakte cultuurgrond doorgaans terugloopt blijft in dit blok de oppervlakte constant. Hierbij nam het grondgebruik op de hoofdberoepsbedrijven af (met 25 ha) en op de nevenbedrijven toe (met 35 ha).

Van de totale cultuurgrond is 10% in gebruik bij nevenbedrijven (8% in 1973), dit komt vrijwel overeen met het gemiddelde van het landbouwgebied. De toeneming van het grondgebruik bij nevenbedrijven hangt vooral samen met het feit dat bedrijfshoofden die gingen rusten het grootste deel van hun grond aanhielden.

- 1) Zie "Bodemkaart van Nederland". Toelichting bij kaartblad 31 West Utrecht, Stiboka 1969.
- 2) Gemeten maat is de oppervlakte beteelbare grond (paden en voren inbegrepen). De kadastrale maat omvat, behalve de cultuurgrond gemeten maat, nog de oppervlakten van de sloten en de niet verharde wegen, welke de beteelbare oppervlakte doorsnijden en begrenzen. Voor de totale oppervlakte van het bedrijf komen hier nog bij de oppervlakte van de bedrijfsgebouwen en het erf, tuin voor eigen gebruik, bos, grienden, wegen, woeste grond, sloten breder dan 4 meter, grond voor kampeerdoeleinden, enz.

3.2 Rechtsvorm van grondgebruik

Bijna tweederde deel van de grond is eigendom van de gebruikers; in 1977 was dit in de gemeente Bodegraven 61% en in Woerden 65%.

Tabel 3.2 Rechtsvorm van grondgebruik en aard van de verpachters per gemeente en landbouwgebied (alle bedrijven)

	Bodegraven		Woerden		Land van Gouda en Woerden	
	'66	'77	'66	'77	'66	'77
Perc. cult.gr. in eigen- dom-gebruik	49	61	50	65	55	88
Oppervl. pachtland in ha	1549	1064	789	435	4131	2530
Perc. v/h pachtland gepacht van:						
- (schoon)ouders	35	25	32	29	30	30
- land- en tuinbouwers	48	36	44	29	42	35
- overige particulieren	28	35	34	28	32	31
- overheid	6	12	7	25	11	18
- ov. rechtspersonen	18	17	15	18	15	16

Bron: CBS-Landbouwtellingen

Het pachtland is grotendeels eigendom van particulieren (Bodegraven 71%, Woerden 57%), voor een belangrijk deel van andere (rustende) boeren. Het andere pachtland is eigendom van rechtspersonen, waarvan in Woerden relatief veel van de overheid.

3.3 Wisselingen in het gebruik van de grond

Om enig inzicht te krijgen in de mate waarin grond van gebruiker wisselt is nagegaan hoeveel grond betrokken was bij de overdracht van bedrijven, hoeveel grond beschikbaar kwam bij bedrijfsopheffing en hoeveel grond betrokken was bij verkleining van bedrijven die niet in andere handen overgingen. Dit betreft alle geregistreerde bedrijven.

De bedrijven die werden overgenomen en dus door een ander bedrijfshoofd zijn voortgezet, beschikten in 1973 over 320 ha of 15,2% van de totale oppervlakte in 1973: de door een zoon of andere familie overgenomen bedrijven over 12,5% en de door "vreemden" overgenomen bedrijven over 2,7%. De overdracht van bedrijven was hiermee relatief van meer betekenis dan destijds in "Driebruggen" (13,7% van 1969-1974) en ook werd relatief meer overgedragen aan familie (10,6% in Driebruggen).

De totale oppervlakte waarmee bedrijven verkleind zijn bedroeg 55 ha. De bedrijven die opgeheven werden hadden 89 ha grond waarvan 75 ha in andere handen is overgegaan, de rest hielden ze zelf. Door bedrijfsverkleining en bedrijfsopheffing wisselde dus 6,2% van gebruiker. De totale oppervlakte die van gebruiker wisselde bedroeg derhalve 21,4%. Vergelijking met andere gebieden is niet goed mogelijk doordat in Bodegraven-Noord de oppervlakte cultuurgrond gelijk bleef terwijl het beeld in andere gebieden vertroebeld wordt door onttrekking van cultuurgrond voor niet-agrarische doeleinden.

De wisseling in het grondgebruik met uitzondering van bedrijfsverdracht aan familieleden, waar derden in het algemeen niet kunnen meedingen, kan het "vrijere" grondverkeer worden genoemd. Dit is dus de grond die van gebruiker wisselt bij bedrijfsopheffing en -verkleining en bij overdracht van bedrijven aan vreemden wat 187 ha omvatte of 9% van de grond in 1973. Een deel van de grond van opgeheven of verkleinde bedrijven ging naar familieleden en een deel naar derden. Hoeveel is uit deze gegevens niet op te maken. Een gedeelte van de wisseling van gebruiker ging gepaard met eigendomsoverdracht en een gedeelte met overdracht van pacht. Hoeveel op de voor ieder toegankelijke grondmarkt verhandeld wordt is uit de beschikbare gegevens niet op te maken. Wel is duidelijk dat dit zeer weinig zal zijn.

Tabel 3.3 Grondverkeer (in ha cultuurgrond)

	1973 - 1978	
	ha	%
Oppervlakte blok in eerste jaar	2098	100
Ha welke van gebruiker wisselde, totaal	450	21,4
- door bedrijfsverdracht	320	15,2
aan familie	263	12,5
aan vreemden	57	2,7
- door opheffing van bedrijven 1)	75	3,6
- door verkleining van bedrijven	55	2,6

1) Exclusief grond welke bedrijfsopheffers nog zelf gebruiken.

De vrijgekomen grond werd voor ongeveer driekwart van de oppervlakte gebruikt voor uitbreiding van bestaande bedrijven en voor circa een kwart voor het stichten van nieuwe bedrijven.

Het grondgebruik en de bedrijfsoppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven is de afgelopen jaren weinig veranderd. De totale oppervlakte nam iets af (met 25 ha tot 1900 ha) en de gemiddelde bedrijfsoppervlakte werd - door de geringe vermindering van het aantal bedrijven - met minder dan 1 ha vergroot tot 18,1 ha.

Op eenvijfde van de gecontinueerde hoofdberoepsbedrijven is de laatste jaren de oppervlakte met minstens 1 ha veranderd: 18 bedrijven zijn vergroot (met in totaal 106 ha) en 4 bedrijven zijn verkleind (met in totaal 22 ha). De vergrote bedrijven zijn gemiddeld 5,9 ha in oppervlakte toegenomen, de verkleinde bedrijven met gemiddeld 5,5 ha in oppervlakte verminderd.

Tabel 3.4 Vergrotingen en verkleiningen van hoofdberoepsbedrijven

	Aantal bedrij- ven 1)	Aantal bedrijven dat vergroot of verkleind is met ha					Opperv- vlakte in ha
		1-2	2-4	4-6	6-10	10 e.m.	
Vergroot	18	5	3	4	2	4	106
Verkleind	4	1	-	1	2	-	22

1) Totaal 103, waarvan 81 zonder verandering van 1 ha of meer.

De netto-toename van de gecontinueerde bedrijven was dus 84 ha. Hiervan kwam ruim de helft (52%) terecht op bedrijven welke in 1973 een oppervlakte van 15-20 ha hadden en 45% op grotere bedrijven.

Samengevat verliep de verandering van de oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven als volgt:

oppervlakte hoofdberoepsbedrijven in 1973	1925 ha
uit de groep gegaan (opgeheven 56 ha, naar rustenden 74 ha)	- 130 ha
in de groep gekomen (gesticht)	+ 20 ha
vergroting gebleven hoofdberoepsbedrijven (saldo)	+ 85 ha
oppervlakte hoofdberoepsbedrijven in 1978	1900 ha

3.4 Produktieomstandigheden

3.4.1 Verkaveling

De verkaveling is een streek- of dijkdorpenverkaveling ook wel opstreckende verkaveling genaamd. De bedrijfsgebouwen liggen in een lintbebouwing langs de wegen welke het gebied omzomen en de bijbehorende grond ligt in een diepe kavel achter deze bedrijfsgebouwen. De gronden behorende bij een bedrijf zijn nagenoeg geheel in deze kavel gelegen. Door de langgerekte vorm van de kavels gaat veel land verloren aan perceelsscheidingen en aan rijpaden, wegen ontbreken in het gebied.

De huidige verkavelingstoestand wordt gezien aan de hand van de cultuurtechnische inventarisatie van het ICW (1978) waarbij alle bedrijven waren betrokken. Dit betrof 134 bedrijven waarvan

112 landbouwbedrijven 1). Deze 112 bedrijven hebben gemiddeld 2,6 kavels 2) per bedrijf of, bij een andere onderscheiding, gemiddeld 1,5 bedrijfskavels 3). Bij deze bedrijfskavels zijn de huisbedrijfskavels (met 17 ha) gemiddeld veel groter dan de veldbedrijfskavels (5,5 ha) welke laatste op lang niet alle bedrijven voorkomen. Van de totale oppervlakte grond van deze bedrijven ligt 85% in huisbedrijfskavels, dus bij huis in aaneengesloten stukken grond waarin overschrijdbare grenzen kunnen voorkomen. Slechts 15% van de grond ligt in veldbedrijfskavels, dus van huis, en wel op een gewogen gemiddelde afstand van 1550 meter.

Tabel 3.5 Verkaveling, kavels naar oppervlakte

	Aantal	Oppervl. in ha x)	Gemiddelde opp. in ha
Landbouwbedrijven xx)	112	2225	19,9
Kavels	295	2225	7,5
w.v. huiskavels	112	786	7,0
Bedrijfskavels	171	2225	13,0
w.v. huisbedrijfskavels	112	1900	17,0
w.v. veldbedrijfskavels	59	325	5,5
Topografische percelen	1419	2225	1,6

x) Kadastrale maat.

xx) Hoofdberoep landbouwer/veehouder volgens ICW.

Bron: Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding
- cultuurtechnische inventarisatie 1978.

Uit de cultuurtechnische inventarisatie blijkt ook dat bijna twee derde (63%) van de landbouwbedrijven alle grond bij huis heeft liggen en dat 88% van de bedrijven minstens 60% van de grond bij huis heeft (in huisbedrijfskavels).

- 1) Deze door het ICW gehanteerde indeling wijkt af van de indeling in bedrijfstype in de rest van dit rapport.
- 2) Een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers, in dit aaneengesloten stuk grond mogen geen grenzen voorkomen als wegen, waterlopen en spoorbanen.
- 3) Een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers; in dit aaneengesloten stuk grond mogen wel ter plaatse overschrijdbare grenzen voorkomen, zoals wegen, waterlopen, spoorbanen. Indien bedoelde grenzen onoverschrijdbaar zijn is er sprake van meerdere bedrijfskavels.

Tabel 3.6 Landbouwbedrijven (ICW) naar grond bij huis

Bedrijfs- oppervl. in ha	Totaal- aantal bedrij- ven	Bedrijven met 60% of meer v/d grond in huisbedrijfs-			
		kavels		w.v. alleen in huiskavel	
		aantal	% 1)	aantal	% 1)
5 - 10	10	7(7)	70	1	10
10 - 15	17	14(14)	82	1	6
15 - 20	29	26(18)	90	5	17
20 e.m.	53	49(30)	92	4	8
Totaal	109	96(96)	88	11	10

Tussen haakjes () aantal bedrijven met 100% in huisbedrijfskavel.

1) Percentage van het totale aantal bedrijven per oppervlakte-klasse.

Bron: ICW-cultuurtechnische inventarisatie 1978.

Voor melkveehouderijbedrijven is het noodzakelijk dat een groot gedeelte van de grond rond de bedrijfsgebouwen ligt om een optimaal gebruik van gebouwen en machines mogelijk te maken. Om een veestapel van 40 à 50 koeien het hele seizoen te kunnen laten weiden op de kavel waarop de stal staat moet deze kavel minstens 10 à 12 ha groot zijn. Verreweg de meeste bedrijven (88%) voldoen aan deze voorwaarde; de bedrijven met een ligboxenstal bijna allemaal en de overige bedrijven voor 85%. Dit is inherent aan een gebied als het onderhavige waar alle grond als grasland wordt gebruikt, 87% van de grond bij huis ligt en bijna alle bedrijven (91%) groter zijn dan 10 ha.

Tabel 3.7 De huiskavel van de bedrijven met melkvee

Oppervlakte huiskavel	Aantal bedrijven met						
	melk- vee tot.	ligboxenstal				andere stal	
		to- taal	grond bij huis			to- taal	grond bij huis
			alle	gedeel- telijk			gedeel- telijk
Tot 10 ha	12	1	-	1	11	5	6
10 - 15 ha	31	7	4	3	24	14	10
Vanaf 15 ha	60	28	21	7	32	26	6
Totaal	103	36	25	11	67	45	22

Naast de ligging van de kavels is ook de diepte (of lengte) van invloed op de bedrijfsvoering. Uit de cultuurtechnische inventarisatie van het ICW is op te maken dat de grond van de huisbedrijfskavels op basis van de kaveldiepte is te verdelen als volgt:

Diepte huisbedr. kavel (m)	Tot 1000	1000- 1400	1400- 2000	2000- 3000	3000 e.m.
% v.d. oppervlakte	5	11	29	49	6

Bij een onderzoek 1) is uit programmeringen de indruk verkregen dat de verkaveling een ernstig knelpunt kan gaan vormen wanneer meer dan een derde van het grasland niet door melkvee kan worden beweide. Hierbij is ervan uitgegaan dat het weiden van melkgevende koeien alleen is toegelaten op het kaveldeel tot 1000 meter. Op 98 van de 112 landbouwbedrijven (ICW-indeling) is een huisbedrijfskavel welke dieper is dan 1000 meter: op 46 bedrijven heeft deze huisbedrijfskavel een lengte van 1000 tot 2000 meter en op 52 bedrijven is deze langer dan 2000 meter. Een groot gedeelte van de grond van deze bedrijven, met name van die met een kaveldiepte van meer dan 2 km, ligt op het kaveldeel dat te ver weg is voor melkgevende koeien (verder dan 1000 m). Voor vele van deze bedrijven mag, gezien het voorgaande, verwacht worden dat de kaveldiepte van ongunstige invloed is op de bedrijfsvoering.

3.4.2 Ontsluiting

Een goede ontsluiting van de cultuurgrond en de bedrijfsgebouwen is van groot belang voor een rationele bedrijfsvoering. Tengevolge van schaalvergroting en specialisering vindt de aan- en afvoer van hulpstoffen en produkten in toenemende mate in grotere hoeveelheden plaats. Ieder bedrijfsgebouw behoort daarom aan een verharde weg te liggen.

Het gebied heeft een "rondom" ontsluiting. Het merendeel van de verharde wegen wordt namelijk langs de randen aangetroffen. De kavels van de landbouwbedrijven liggen voor bijna de helft (47%) van het aantal, omvattend 60% van de oppervlakte op meer dan 50 meter van de verharde weg. De ontsluitingsafstand van de grond tot de verharde weg bedraagt gemiddeld bijna 1000 meter. Verharde bedrijfspaden komen nagenoeg niet voor. De boerderijen, die voornamelijk langs de Oude Rijn en de Meije zijn gesitueerd, liggen merendeels aan de verharde weg. Volgens de cultuurtechnische inventarisatie is echter 22% van de landbouwbedrijven op meer dan vijftig meter van de verharde weg gelegen (aan insteekwegen). Verder verdient met name in het noorden de ontsluiting van de bedrijfsgebouwen de aandacht gezien de smalle, bochtige weg en de

1) Zie "De Landinrichting van de Lopikerwaard", 4III Landbouw-economische aspecten ICW 1973.

hogere eisen welke het toenemende zwaardere verkeer (tankmelken, bulkvervoer) stelt aan de constructie van de wegen en de toegangen tot de bedrijfsgebouwen.

3.4.3 Waterhuishouding

Het gebied "Bodegraven-Noord" ligt geheel in het Grootwaterschap van Woerden. De vier in het gebied gelegen polders lozen via vier gemalen op de Oude Rijn. Uitgezonderd het gemaal voor de Noordzijderpolder (gebouwd in 1976) zijn deze gemalen sterk verouderd. Voor twee polders - Meijepolder en de polder Weijland en de Bree - voldoet de capaciteit van de gemalen bij de huidige peilen nog aan redelijke eisen, voor de polder Rietveld ligt de capaciteit beneden de algemeen gangbare norm (rapport ex art. 32).

De grondwaterstand is hoog. Ongeveer 80% van de grond heeft een winter-grondwaterstand van minder dan 20 cm beneden het maaiveld. De grondwaterstand in de winter dient minstens 30 cm beneden het maaiveld te liggen 1). Dit bespoedigt o.a. de voorjaarsontwikkeling van het gras waardoor het opbrengend vermogen van de grond wordt verbeterd. Door verlaging van het polderpeil kunnen deze bezwaren voor het weidebedrijf verbeterd worden.

Verder wordt in of vlakbij het gebied grondwater onttrokken voor de drinkwatervoorziening. Dit betreft momenteel een winplaats bij Woerden. Voor de toekomst wordt een wingebied overwogen in de polder Weijland en de Bree. Als gevolg hiervan wordt o.a. een verlaging van het maaiveld verwacht door zettingen in de ondergrond.

1) Zie "De landinrichting van de Lopikerwaard", 4/II bodemgesteldheid en waterhuishouding, ICW. 1973.

4. Bedrijfshoofden en overige arbeidskrachten

4.1 Verandering in het aantal bedrijfshoofden door uittreding en toetreding

De verandering van het aantal bedrijfshoofden is een resultante van uittreding en toetreding. Bij de uittreding worden verschillende oorzaken onderscheiden te weten: beroepsbeëindiging (het natuurlijke verloop), beroepsverandering (aanvaarden van een beroep buiten de landbouw) en overige oorzaken (ziekte jonge bedrijfshoofden, verhuizing naar bedrijf buiten het blok e.d.).

Tabel 4.1 De mutaties op de hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg

	Totaal-aantal	Voortgezet als		Aantal opgeheven
		hoofdberoeps-bedrijf	neven-bedrijf	
Beroepsbeëindiging	15	9 (8)	4	2
Overige oorzaken	6 1)	5 (2) 1)	1	1
Totaal	22	14(10)	5	3

() Tussen haakjes waarvan door (schoon-)zoons.

1) Waarvan 1 beroepsverandering.

In de afgelopen vijf jaren stopten 22 bedrijfshoofden met de uitoefening van landbouw als hoofdberoep. De voornaamste oorzaak was beroepsbeëindiging. In 14 gevallen werd het bedrijf door een ander (vnl. zoons) overgenomen, de overige 8 verdwenen als hoofdberoepsbedrijf en werden voortgezet als nevenbedrijf (5) of zijn opgeheven (3). De voornaamste oorzaak hierbij was de beroepsbeëindiging op grond van leeftijd waardoor het aantal bedrijven met 6 verminderde.

Van de 15 bedrijven waar beroepsbeëindiging op grond van leeftijd voorkwam zijn er 9 door een opvolger als hoofdberoepsbedrijf voortgezet. Dit betekent een voortzettingpercentage van 60% in deze periode hetgeen hoog genoemd kan worden en op hetzelfde niveau ligt als destijds in "Driebruggen". Mede hierdoor bleef de vermindering van het aantal bedrijven de laatste jaren beperkt. De bedrijven die bij beroepsbeëindiging betrokken waren en voortgezet werden hadden gemiddeld een grotere oppervlakte en omvang (22,2 ha, 195 sbe) dan de bedrijven welke na beroepsbeëindiging niet meer als hoofdberoepsbedrijf zijn voortgezet (15,5 ha, 98 sbe). Hieruit blijkt dat bij beroepsbeëindiging een selectie op-

treedt in die zin dat vooral gemiddeld kleinere bedrijven stoppen. Naast toetreding van bedrijfshoofden als gevolg van opvolging op bestaande bedrijven kwamen er nog twee bedrijfshoofden bij doordat zij een nieuw (rundveehouderij-)bedrijf hebben gesticht. Een van deze bedrijfshoofden zal naar verwachting slechts tijdelijk het bedrijf als hoofdberoep uitoefenen.

4.2 Ontwikkeling in het aantal hoofdberoeps- en neven-bedrijven

De verandering in het aantal bedrijven loopt in hoge mate parallel aan de verandering van het aantal bedrijfshoofden.

Het aantal hoofdberoepsbedrijven verminderde in de afgelopen jaren (1973-1978) van 111 tot 105 of met 1,1% per jaar, het aantal nevenbedrijven daarentegen nam toe. De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven verliep in vrijwel hetzelfde tempo als in het landbouwgebied Land van Gouda en Woerden maar duidelijk trager dan in Zuid-Holland 1). Binnen het blok nam in elk deelgebied het aantal bedrijven iets af, uitgezonderd in de Meijepolder. Gezien naar bedrijfstype nam voornamelijk het aantal overwegend rundveebedrijven af terwijl er een paar bedrijven met intensieve veehouderij bijkwamen.

Vijf bedrijfshoofden op de hoofdberoepsbedrijven hebben als nevenactiviteit (ook in 1973) nog een ander zelfstandig beroep.

Het aantal nevenbedrijven is vrij groot en is de laatste jaren uitgebreid voornamelijk doordat enkele personen zonder grondgebruik varkens zijn gaan houden en daardoor telplichting werden. Momenteel bestaat 24% van alle bedrijven uit nevenbedrijven, in 1973 was dit 20% wat toen overeenkwam met "Driebruggen" 2) (20% in 1974). Iets minder dan de helft van de nevenbedrijven wordt geëxploiteerd door niet-agrariërs, de anderen door rustenden. Op twee derde van de nevenbedrijven is de rundveehouderij de voornaamste produktietak en op een derde de intensieve veehouderij, deze laatste bedrijven hebben praktisch geen grond.

Samengevat verliep de verandering van het aantal hoofdberoepsbedrijven als volgt:

aantal hoofdberoepsbedrijven in 1973	111
afgenomen met (opgeheven 3, naar rustenden 5)	- 8
toegenomen met (gesticht)	+ 2
aantal hoofdberoepsbedrijven in 1978	105

1) In het Land van Gouda en Woerden verminderde het aantal bedrijven met 1,3% per jaar, in Zuid-Holland en Nederland met 2,2% per jaar.

2) "Driebruggen", LEI-publicatie 2,87, 1977.

Een soortgelijke samenvatting van de verandering van het aantal nevenbedrijven vertoont het volgende beeld:

aantal nevenbedrijven in 1973	27
afgenomen door opheffing	- 6
toegenomen met (gesticht 8, uit hoofdb. 5)	+ 13
aantal nevenbedrijven in 1978	34

Het aantal nevenbedrijven nam toe door stichting van nieuwe bedrijven en toestroming van voorheen hoofdberoepsbedrijven.

4.3 Werkgelegenheid en arbeidsbezetting

De betekenis van de landbouw als directe bron van werkgelegenheid is verminderd. Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de bedrijven liep terug van 154 tot 134 of gemiddeld met 2,7% per jaar, dit komt ongeveer overeen met het landelijk gemiddelde (ca. 2,4% per jaar) maar ligt lager dan op de veebedrijven in "Midden-Delfland" 1) (4% per jaar). Per 100 bedrijven zijn 128 vaste arbeidskrachten werkzaam.

Tabel 4.2 Vaste mannelijke arbeidskrachten op hoofdberoepsbedrijven

	1973		1978		Index 1978 (1973=100)
	aantal	%	aantal	%	
Bedrijfshoofden	118	77	107	80	91
Meewerkende zoons	21	14	16	12	76
Overige gezinsleden	1	0	-	-	-
Vreemden	14	9	11	8	79
Totaal arbeidskr.	154	100	134	100	87
Arbeidskrachten per 100 bedrijven	139		128		

De vaste arbeidsbezetting bestaat voornamelijk uit bedrijfshoofden en zoons. De laatste jaren is het aandeel van de zoons enigszins teruggelopen en dat van de bedrijfshoofden toegenomen.

De meeste bedrijven zijn éénmansbedrijven, het percentage hiervan nam toe (van 68% naar 74%). Op de meeste andere bedrijven (24%) werken twee arbeidskrachten. Het percentage tweemansbedrijven waarop de tweede man een zoon is kwam van 15 op 12%.

1) "De land- en tuinbouw in Midden-Delfland". LEI-publikatie 2,126, 1979.

4.4 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgings-situatie

In dit gebied zijn veel jonge bedrijfshoofden. In 1978 was bijna twee derde van de bedrijfshoofden op de hoofdberoepsbedrijven jonger dan vijftig jaar tegenover in het landbouwgebied en landelijk de helft. In het landbouwgebied en landelijk zien we enigszins een vergrijzing bij de bedrijfshoofden, hier blijft het percentage jongere bedrijfshoofden tot nog toe constant. Per deelgebied bezien zijn in de Meijepolder en in Polder Rietveld relatief meer jongere bedrijfshoofden dan in de andere deelgebieden.

Tabel 4.3 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

Leeftijd bedrijfs- hoofd	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijven in 1978		
	1973		1978		met op- volger x)	zonder opvolger	opvolging onbekend
	aantal	%	aantal	%			
tot 40 jr.	40	36	43	41			
40 - 50 jr.	31	28	24	23			
50 - 55 jr.	16	15	14	13	4	2	8
55 - 60 jr.	17	15	13	12	6	7	-
vanaf 60 jr.	7	6	11	11	7 1)	3	1
Totaal bedr.	111	100	105	100	17	12	9
Ha cultuur- grond					331	153	158

x) Waarvan 1 met meer dan één opvolger.

Er zijn 38 bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder, op 17 van deze bedrijven of 45% is een opvolger aanwezig. Daarnaast is op een aanzienlijk aantal bedrijven de opvolging nog niet bekend. Vergeleken met gegevens van 1976 1) ligt het opvolgingspercentage boven dat van Zuid-Holland (41%), de Weidestrecken (36%) en Nederland (37%).

In de voorbije vijf jaren werd 53% van de bedrijven waarop het bedrijfshoofd het beroep beëindigde door een zoon of schoonzoon voortgezet (zie tabel 4.1). Uit de gegevens van 1978 blijkt dat op 45% van de bedrijven een aanwijsbare opvolger is en op 24% de opvolging nog niet bekend is. Hieruit blijkt dat voor de komende jaren minstens zoveel opvolging te verwachten is als in het recente verleden.

1) "De bedrijfsopvolgingssituatie in de Nederlandse land- en tuinbouw in 1976". LEI-publicatie 2.120, 1978.

5. Bedrijfsresultaten en inkomensvorming

5.1 Bedrijfsresultaten 1)

In tegenstelling tot een belangrijk deel van het rapport dat gebaseerd is op individuele bedrijfsgegevens, zijn voor de bedrijfsresultaten geen gegevens per bedrijf beschikbaar. Daarom kunnen de bedrijfsresultaten slechts gezien worden als globale aanwijzingen t.a.v. de werkelijke resultaten van de bedrijven in het gebied.

De verhouding tussen kosten en opbrengsten op de Nederlandse weidebedrijven vertoont reeds jaren een ongunstig beeld. De arbeidsopbrengst van de ondernemer blijft gemiddeld dan ook vaak ver onder het CAO-loon van een vakarbeider in de landbouw. Zijn de resultaten op de grotere bedrijven veelal verre van rooskleurig, op de kleinere bedrijven zijn ze nog veel ongunstiger. Op deze bedrijven is de opbrengst per 100 gulden kosten doorgaans zo laag dat er op langere termijn gezien onvoldoende bespaard en geïnvesteerd kan worden zodat de continuïteit op den duur in gevaar is.

Tabel 5.1 Ontwikkeling van de rentabiliteit van weidebedrijven (pachtbasis)

	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79
Arb.opbr. ondern.(x f 1000)					
- grotere bedrijven 1)	13,9	26,0	15,3	30,6	35,0
- kleinere bedrijven 2)	9,0	14,4	9,0	18,8	22,0
CAO-loon werknemer in de lb. (x f 1000)	25,7	30,4	33,0	35,5	37,0
Opbrengst/100 gld. kosten					
- grotere bedrijven 1)	84	88	82	90	91
- kleinere bedrijven 2)	72	76	70	78	80

1) Westelijk Weidegebied.

2) Klei- en veengebieden in Nederland.

In het gebied Bodengraven-Noord is op 94% van de bedrijven de rundveehouderij de voornaamste produktietak. Op 87% van de bedrijven bestaat minstens 80% van de sbe uit rundveehouderij. Deze bedrijven kunnen vergeleken worden met de "weidebedrijven" uit het LEI-boekhoudnet waarvoor dezelfde norm geldt. Dit betreft in Bodegraven-Noord 90 bedrijven, voornamelijk grotere (63) maar ook kleinere (27) bedrijven.

1) Voor toelichting op de gebruikte methode zie bijlage 1.

Tabel 5.2 Hoofdberoepsbedrijven naar type en omvang in Bodegraven-Noord

		Aantal bedrijven		
		totaal	grotere 128 sbe en meer	kleinere 64 t/m 127 sbe
Rundveebedr. + weidebedr. (type 1)	90	63 (15)	27 (6)	
Overwegend rundvee (type 2)	8	7 (1)	1	
Intensieve veehouderij (type 3)	6	6 (1)	-	
Totaal	104 1)	76 (17)	28 (6)	

1) Exclusief 1 tuinbouwbedrijf. () = Zelfkazers.

Ondanks dat de bedrijven in Bodegraven-Noord gemiddeld kleiner van oppervlakte zijn dan de bedrijven in het boekhoudnet, hebben zij gemiddeld een relatief grote omvang doordat de veebezetting veel zwaarder is en op een aantal bedrijven de kaasmakerij een rol speelt. Het gemiddeld aantal koeien per bedrijf en het aantal grootveeëenheden per ha ligt op de grotere bedrijven in het blok circa een kwart boven dat van de bedrijven in het boekhoudnet, op de kleinere bedrijven in het blok ligt het aantal koeien per bedrijf ca. 20% en het aantal g.v.e. per ha een kwart hoger dan op de kleinere boekhoudbedrijven.

Tabel 5.3 Enkele kengetallen van bedrijven in het LEI-boekhoudnet 1) (1977/78) en van bedrijven in het gebied (1978)

	boekhoud- net	Grotere bedrijven		Kleinere bedrijven	
		Bodegraven- Noord		boekhoud- net	
		A 2)	B 2)	boekhoud- net	Bodegraven- Noord
Gem. oppervl. (ha)	24,4	21,7	21,8	15,2	13,0
Gem. omvang (sbe)	184	210	232	96	104
Gem. aant. koeien	48,1	59,8	56,4	23,0	28,5
Melkkoeien per ha	2,00	2,76	2,59	1,55	2,19
G.v.e. per ha	2,64	3,32	3,24	2,18	2,69

1) Weidebedrijven; Westelijk Weidegebied c.q. Klei- en veengebieden.

2) A = bedrijven zonder kaasmakerij, B + bedrijven met kaasmakerij.

Dat de grotere bedrijven (in sbe) gemiddeld betere uitkomsten hebben dan de kleinere bleek reeds in tabel 5.1. In de vorige alinea zagen we dat in Bodegraven-Noord de kleinere bedrijfsoppervlakte gecompenseerd wordt door een intensiever gebruik van die oppervlakte. Het belang van de veedichtheid voor de bedrijfsresultaten wordt aangetoond in de volgende tabel waar een onderscheid is gemaakt in bedrijven met een hoge en een lage veedichtheid. Op de bedrijven met een laag aantal grootveeëenheden per ha voeder- gewassen is de verhouding tussen opbrengsten en kosten ongunstiger dan op de bedrijven met een hoge veedichtheid. Het verschil van 85 gulden opbrengst per 100 gulden kosten op bedrijven met een hoge veedichtheid en 79 gulden opbrengst per 100 gulden kosten op bedrijven met een lage veedichtheid komt per ha neer op ca. 550 gulden. De grotere bedrijven in Bodegraven-Noord in 1978 liggen wat gemiddelde veedichtheid betreft duidelijk boven de groep bedrijven met een hoge veedichtheid in de tabel, de kleinere bedrijven in het blok liggen daar iets onder.

Tabel 5.4 Opbrengsten per 100 gulden kosten van weidebedrijven in het consultantschap Gouda (LEI-boekhoudbedrijven)

	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78
G.v.e./ha voedergrassen	2,59	2,42	2,46	2,45	2,52
<u>Opbrengst/100 gld. kosten</u>	<u>87</u>	<u>78</u>	<u>84</u>	<u>77</u>	<u>82</u>
Bedrijven met:					
- hoge veedichtheid	3,06	2,79	2,89	2,77	2,86
opbrengst/100 gld. kosten	87	80	88	79	85
- lage veedichtheid	2,09	2,06	2,04	2,12	2,16
opbrengst/100 gld. kosten	86	76	80	75	79

5.2 De produktieomvang per arbeidskracht (sbe per man 1))

De produktieomvang per mannelijke arbeidskracht 2) bedroeg in 1978 gemiddeld 139 standaardbedrijfseenheden (inclsief kaas- makerij 143 sbe). Het aantal sbe per man ligt op een hoog niveau voor melkveehouderijbedrijven en wel ruim 15% boven het gemiddelde van die in het Westelijk Weidegebied en in Nederland. Dit gemiddelde is de afgelopen jaren met ruim 6 sbe per jaar toegenomen zowel als gevolg van de uitbreiding van de totale produktie als van de vermindering van het aantal arbeidskrachten.

- 1) Het aantal sbe per man kan gezien worden als een maatstaf voor de mogelijkheden om inkomen te verkrijgen. Ongeveer 120 à 130 sbe per man was in 1978 voldoende voor een redelijk inkomen op een landbouwbedrijf (CAO-loonniveau).
- 2) Regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten die 15 uur of meer per week meewerken.

Ervan uitgaande dat 120 à 130 sbe per man doorgaans voldoende is om een redelijk inkomen uit een landbouwbedrijf te verkrijgen, is er ondanks het gemiddelde hoge aantal sbe per man, nog een aanzienlijk aantal arbeidskrachten dat een te gering produktie-potentieel ter beschikking heeft staan. In 1978 bleef 48% van de arbeidskrachten onder de 130 sbe per man, 15% kwam op 110-130 sbe per man.

Tabel 5.5 Produktie en arbeid in 1973 en 1978

Hoofdberoepsbedrijven	Sbe per bedrijf		Arb.kr. per bedr.		Sbe per arbeidskr.	
	1973	1978	1973	1978	1973	1978
Tot 10 ha	101	113	1,31	1,36	77	83
10 - 15 ha	110	128	1,17	1,14	94	112
15 - 20 ha	142	163	1,25	1,16	113	141
20 - 30 ha	186	214	1,62	1,40	115	153
Vanaf 30 ha	325	415	3,00	1,80	108	230
Totaal	148	177	1,39	1,28	107	139
Rundveebedrijven	145	176	1,36	1,24	107	141
Overw. rundveebedrijven	166	188	1,43	1,25	116	151
Intensieve veehouderijbedr.	159	179	1,80	1,71	88	104
Noordzijderpolder	144	184	1,37	1,36	105	135
Polder Weijland en de Bree	148	182	1,31	1,17	113	155
Polder Rietveld	158	168	1,67	1,29	95	131
Meijepolder	148	170	1,37	1,32	108	129

Het aantal sbe per man hangt sterk samen met de bedrijfsoppervlakte, welke op deze overwegend grondgebonden bedrijven sterk samengaat met de bedrijfsomvang en de arbeidsbezetting. Ook het bedrijfstype speelt een rol. Een produktie van minstens 130 sbe per man wordt gemiddeld behaald op bedrijven welke groter zijn dan 15 ha, gezien naar bedrijfsomvang op bedrijven met minstens 150 sbe en naar bedrijfstype op de rundveehouderijbedrijven. Deze gemiddelden verbergen uiteraard een grote spreiding. We dienen dit zeker voor ogen te houden wanneer we zien dat in elk deelgebied de produktie op of boven 130 sbe per man ligt terwijl we zien dat de helft van het aantal arbeidskrachten deze norm niet haalt. Verder loopt in de deelgebieden de produktie per man niet sterk uiteen uitgezonderd in de Polder Weijland en de Bree waar deze hoger ligt met name als gevolg van een lagere arbeidsbezetting.

6. De verwachte ontwikkelingen in de landbouw

In het voorgaande zijn een aantal ontwikkelingen in de afgelopen jaren geanalyseerd. In dit hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de te verwachten ontwikkelingen in de komende tien jaren (1978-1988). Hierbij wordt geen rekening gehouden met ingrijpen in een spontaan verloop, zoals door een landinrichting, door een veranderend beleid of door claims van de zijde van natuurbescherming. Deze schets van de te verwachten ontwikkelingen steunt in belangrijke mate op de tendenties uit het jongste verleden.

6.1 Het aantal hoofdberoepsbedrijven

Voor het bepalen van het toekomstig aantal hoofdberoepsbedrijven is uitgegaan van de ontwikkeling in de afgelopen jaren en de situatie in het gebied op dit moment.

In hoofdstuk 4 is de ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1973-1978 uitvoerig weergegeven. Deze aantalsontwikkeling was het resultaat van uittreding en toetreding van bedrijfshoofden. De uittreding heeft hoofdzakelijk plaats door natuurlijke oorzaken (rusten, ziekte, overlijden). De toetreding bestaat vrijwel alleen uit het overnemen van bestaande bedrijven, stichten van nieuwe bedrijven komt weinig voor. Bij de berekening van het toekomstige aantal bedrijven is voor wat betreft de uittreding uitgegaan van de ontwikkeling in de afgelopen jaren inclusief eenzelfde klein percentage voor andere oorzaken dan beroepsbeëindiging. Voor de toetreding is uitgegaan van het aantal opvolgers op bedrijven waar reeds een opvolger kon worden aangewezen. Voorzover de opvolging nog niet bekend is, is voor de grotere bedrijven (130 sbe en meer) aangenomen dat er een opvolger zal komen. Volgens deze wijze van benadering zal het toekomstige percentage opvolgers vrijwel gelijk zijn aan dat in de afgelopen jaren. Verder is aangenomen dat er, evenals de laatste jaren, weinig nieuwe bedrijven zullen worden gesticht. Het resultaat van deze berekening is weergegeven in de volgende tabel.

Tabel 6.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 1973 tot 1988

Beginjaar		Uittreding	Toetreding		Eindjaar
	aant. bedr.	- 1)	+ 1)	aant. bedr.	
1973	111	22	16	105	1978
1978	105	22	15	98	1983
1983	98	20	14	92	1988

1) Van bedrijfshoofden.

Volgens deze vooruitberekening zullen er in 1988 ongeveer 92 hoofdberoepsbedrijven zijn. Ten opzichte van 1978 is dit een vermindering van 1,3% per jaar. Het aantal bedrijven zal naar verwachting in de toekomst in vrijwel hetzelfde tempo verminderen als de afgelopen jaren (1,1% per jaar) en zeer beperkt blijven. Dit komt voornamelijk doordat er veel jongere bedrijfshoofden zijn en dat daarnaast vele oudere bedrijfshoofden een opvolger hebben.

6.2 Cultuurgrond en verdeling van de bedrijven naar oppervlakte

De geregistreerde oppervlakte cultuurgrond, in gebruik bij in het blok wonenden, bleef de afgelopen jaren vrijwel constant op circa 2100 ha. Ook de komende jaren zal deze oppervlakte naar verwachting ongeveer gelijk blijven. Er bestaan momenteel geen concrete aanspraken voor niet-agrarische doeleinden als uitbreiding dorpsbebouwing, wegeaanleg e.d.

De oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij hoofdberoepsbedrijven is de afgelopen jaren iets verminderd terwijl de oppervlakte van de nevenbedrijven toenam. Dit kwam doordat een aantal bedrijven dat uit de hoofdberoepsgroep is gegaan niet alle grond heeft afgestoten. Zoals in het voorgaande is gesteld zal de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven naar verwachting in vrijwel hetzelfde trage tempo doorgaan. De bedrijven die uit de hoofdberoepsgroep gaan zullen geleidelijk grond loslaten maar ook nog grond blijven behouden, hetzij als nevenbedrijf maar ook als niet-geregistreerde, evenals in het verleden. De mate hiervan is mede afhankelijk van de grondmarkt: bij verwachte stijging van de grondprijs zal men eerder geneigd zijn grond aan te houden dan bij een constante of dalende markt. Anderzijds zullen de blijvende bedrijven grond in gebruik nemen van bedrijven die opgeheven worden; deels van bedrijven welke thans geregistreerd zijn, deels van bedrijven die niet (meer) geregistreerd zijn. Het resultaat zal naar verwachting zijn dat ook in de komende jaren de oppervlakte die door hoofdberoepsbedrijven gebruikt zal worden iets vermindert en dat de oppervlakte van de groep nevenbedrijven enigszins toeneemt.

Tabel 6.2 De ontwikkeling van de oppervlakte cultuurgrond

	Oppervlakte in ha			Percentage		
	1973	1978	1988	1973	1978	1988
Hoofdberoepsbedr.	1925	1900	1870	92	90	89
Nevenbedrijven 1)	173	208	230	8	10	11
Totaal	2098	2108	2100	100	100	100

1) Met 10 sbe en meer.

Wanneer in 1988 nog 92 hoofdberoepsbedrijven voorkomen wordt bij een grondgebruik van 1870 ha, de gemiddelde oppervlakte per bedrijf 20,3 ha (19,1 ha in 1978 en 17,3 in 1973).

De verdeling van de bedrijven over de oppervlakteklassen zal in de toekomst naar verwachting worden gewijzigd in die zin dat het aantal bedrijven groter dan 20 ha zal toenemen waartegenover het aantal kleinere bedrijven zal afnemen. Bijna de helft (47%) van de bedrijven zal vermoedelijk minstens 20 ha grond hebben.

Tabel 6.3 De hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakte

		Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
		1973	1978	1988	1973	1978	1988
Tot	10 ha	13	11	6	12	10	7
	10 - 15 ha	18	21	15	16	20	16
	15 - 20 ha	48	38	28	43	36	30
	20 - 30 ha	29	30	34	26	29	37
	30 ha e.m.	3	5	9	3	5	10
Totaal		111	105	92	100	100	100

Een globale benadering van de oppervlakte grond die van gebruiker zal wisselen door verdwijnen van bedrijven kan verkregen worden door de hiervoor opgestelde prognose van het aantal bedrijven als uitgangspunt te nemen. Hierin is berekend dat er 15 bedrijven als hoofdberoepsbedrijven zullen verdwijnen. De gemiddelde oppervlakte van deze bedrijven is kleiner dan die van de bedrijven die blijven (in 1978 was de gemiddelde oppervlakte van de wijkers - incl. twijfelaars - 10,7 ha en van de blijvers 18,8 ha). In totaal beschikken deze bedrijven dus over circa 160 ha cultuurgrond. Deze cultuurgrond zal niet helemaal van gebruiker wisselen aangezien deze bedrijven voor een gedeelte nog voortgezet zullen worden als nevenbedrijf of wel dat nog grond wordt aangehouden terwijl men niet meer geregistreerd is. Anderzijds zal van de 208 ha die in 1978 in handen was van nevenbedrijven (zie tabel 6.2) een aanzienlijk deel van gebruiker wisselen. Het grondgebruik van de groep nevenbedrijven zal, zoals hiervoor werd aangegeven, naar verwachting iets toenemen. Door bedrijfsverkleining en opheffing van nevenbedrijven en "wijkers" kan naar schatting 180 à 190 ha naar een ander bedrijf overgaan, dit is circa 1% per jaar.

6.3 Ontwikkeling van de produktieomvang

6.3.1 De rundveehouderij

Op bijna alle hoofdberoepsbedrijven wordt melkvee gehouden. Het aantal bedrijven met melkvee verminderde dan ook in dezelfde

mate als het aantal hoofdberoepsbedrijven. Dit kan ook voor toekomst worden verwacht. De algehele invoering van tankmelken (eind 1980 1)) zal hierop van invloed zijn. Momenteel heeft al circa vier vijfde van de bedrijven een melktank 2) en wanneer bussemelk verdwijnt zal een aantal bedrijven alsnog een melktank aanschaffen. Enkele bedrijven met name van oudere bedrijfshoofden zonder opvolger zullen naar verwachting het melkvee opruimen of zullen het bedrijf stoppen. Hierbij zij opgemerkt dat in 1978 op slechts 4 bedrijven minder dan 20 koeien werden gehouden. Overigens zal de volledige invoering van melktanks voor een aantal bedrijven met name langs de Meije problemen kunnen opleveren wat betreft de elektriciteitsvoorziening (daar moet een nieuwe transformatorstation worden gebouwd). Het aantal bedrijven met koeien zal in 1988 naar verwachting omstreeks 90 bedragen.

De omvang van de veestapel zal naar verwachting nog iets verder uitgebreid worden. In de afgelopen jaren zagen we dat + 85% van de toename van de veestapel gerealiseerd werd op de ligboxenstalbedrijven. De bouw van een dergelijke stal gaat veelal gepaard met een forse uitbreiding van het aantal koeien, want de hogere stalkosten kunnen doorgaans slechts opgevangen worden door produktieuitbreiding. Momenteel zijn er 36 bedrijven met een dergelijke stal en dit aantal zal gezien de voordelen die aan dit staltype verbonden zijn verder toenemen hetgeen gepaard zal gaan met uitbreiding van de veestapel. De veedichtheid op de ligboxenstalbedrijven bedraagt 3,55 g.v.e. per ha grasland, dus nog aanmerkelijk hoger dan het gemiddelde van alle hoofdberoepsbedrijven (3,17 g.v.e.) op dit moment. Dit is alleen mogelijk doordat er veel ruwvoer wordt aangekocht. Rekening houdende met het feit dat niet alle bedrijven hun stallen zullen moderniseren en hun grondgebruik intensiveren kan de veedichtheid voor de toekomst geschat worden op omstreeks 3,4 g.v.e. per ha grasland 3) (waarvan 2,8 melk-koeien). Dit betekent dat het aantal koeien tot ongeveer 5250 zal toenemen; een duidelijk minder sterke groei dan in de afgelopen jaren. Deze toename zal ook slechts mogelijk zijn wanneer extra ruwvoer aangekocht kan worden (zoals snijmais, bierborstel, spruitenkoppen, etc.).

De geschetste ontwikkeling van ongeveer 5250 koeien op 90 bedrijven in 1988 betekent dat dan gemiddeld 58 koeien per bedrijf worden gehouden (in 1978 waren er gemiddeld 48 koeien per bedrijf, op bedrijven met een ligboxenstal 66).

- 1) Uitloop mogelijk tot augustus 1981.
- 2) Dat tankmelken nog niet algemeen is komt doordat nog niet alle zuivelverwerkende bedrijven, welke de melk uit het gebied trekken, volledig op tankmelken zijn overgegaan.
- 3) Informatie consulentenschap voor de rundveehouderij, Gouda.

Tabel 6.4 Ontwikkeling van de rundveehouderij in grootveeëenheden en produktieomvang (hoofdberoepsbedrijven)

	1973	1978	1988
Ha grasland	1924	1899	1870
Totaal grootveeëenheden	5192	6017	6360
G.v.e. per ha grasland	2,70	3,17	3,40
Melkkoeien per ha grasland	2,13	2,60	2,80
Aantal sbe rundveehouderij	14421	16452	17250

6.3.2 De intensieve veehouderij

De in het verleden waargenomen ontwikkelingen in de intensieve veehouderij, namelijk vermindering van het aantal bedrijven met een kleine tak en uitbreiding van de produktie, zullen zeer waarschijnlijk ook in de komende jaren van betekenis zijn. In paragraaf 2.4 zagen we dat bijna alle bedrijven met intensieve veehouderij eenheden hebben die te klein zijn voor een efficiënte exploitatie, deze zullen deels afgestoten worden en deels vergroot.

De toekomstige ontwikkeling van de totale omvang van de intensieve veehouderij is zeer moeilijk aan te geven. Voor de komende tien jaar wordt een geschatte groei van 50 sbe per jaar aangehouden, dit is evenveel als de laatste jaren. De totale omvang van de intensieve veehouderij zal hierbij met een kwart toenemen.

6.3.3 De totale produktieomvang

De hiervoor beschreven ontwikkeling in de produktieomvang is - rekening houdend met eenzelfde kleine omvang van de tuinbouw als het laatste jaar - weergegeven in de volgende tabel. Hierbij is geen rekening gehouden met sbe voor kaasmakerij; in 1978 zou het totale aantal sbe dan 3% hoger zijn.

Tabel 6.5 De ontwikkeling van de produktieomvang op hoofdberoepsbedrijven

	1973	1978	1988
Sbe voor rundveehouderij	14421	16452	17250
Sbe voor intensieve veehouderij	1753	1995	2500
Sbe voor tuinbouw	285	147	150
Sbe totaal	16459	18594	19900

De totale produktie op de hoofdberoepsbedrijven zal bij deze uitgangspunten van 18600 sbe in 1978 toenemen tot circa 19900 sbe in 1988. De jaarlijkse groei is dan slechts 0,7% terwijl deze in de periode 1973-1978 2,5% was. Uitgaande van de veronderstelde

19900 sbe in 1988 kan de verdeling van de bedrijven over de omvangsklassen eruit zien zoals in tabel 6.6 is weergegeven. Hieruit blijkt dat het aantal bedrijven met minder dan 130 sbe verder zal verminderen en ook het aantal met 150 tot 190 sbe zal afnemen terwijl het aantal grotere bedrijven zal toenemen.

Tabel 6.6 De productieomvang van de hoofdberoepsbedrijven

Sbe per bedrijf	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1973	1978	1988	1973	1978	1988
Tot 110	31	18	9	28	17	10
110 - 130	17	15	8	15	14	8
130 - 150	17	9	9	15	9	10
150 - 190	27	33	20	25	32	22
190 - 250	10	15	24	9	14	26
250 en meer	9	15	22	8	14	24
Totaal	111	105	92	100	100	100

De gemiddelde productieomvang per bedrijf zal op grond van het voorgaande met ongeveer 4 sbe per jaar toenemen, dit komt ongeveer overeen met de groei die in de afgelopen periode noodzakelijk was (ca. 5 sbe per jaar) om voldoende produktieve werkgelegenheid te behouden voor de arbeidskrachten op doelmatige geleide bedrijven.

Gezien de minder gunstige vooruitzichten ten aanzien van de welvaartsgroei kan voor de toekomst misschien zelfs met een minder sterke groei per bedrijf worden volstaan. Uitgaande van 128 sbe in 1978 zou bij een groei van 5 sbe per jaar in 1988 een minimumomvang van ongeveer 180 sbe per bedrijf noodzakelijk zijn om voldoende werkgelegenheid te bieden aan één arbeidskracht. Uit tabel 6.6 blijkt dat ongeveer 60% van de bedrijven groter zal zijn dan 180 sbe.

6.4 Bedrijfstype

Een globale indruk van de ontwikkeling van de structuur van de bedrijven geven de verhoudingen tussen de aantallen bedrijven naar bedrijfstype. De veranderingen in de afgelopen jaren geven slechts geringe wijzigingen te zien. Op bijna alle bedrijven is de rundveehouderij verreweg de belangrijkste produktietak en zal dit ook blijven, gezien het een weidegebied is waar weinig intensieve veehouderij voorkomt en dan nog voornamelijk als neventak naast de rundveehouderij. Ook de indeling in "blijvende" en "wijkende" bedrijven geeft aan dat in de komende periode nauwelijks verschuivingen zijn te verwachten.

Tabel 6.7 Ontwikkeling naar bedrijfstype

	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1973	1978	1978 "blijvers"	1973	1978	1978 "blijvers"
Rundveebedrijven	92	90	81	83	86	84
Overw. rundveebedr.	14	8	8	13	7	8
Intens.veeh. bedr. 1)	5	7	7	4	7	7
Totaal	111	105	96	100	100	100

1) Inclusief 1 tuinbouwbedrijf.

6.5 Arbeidskrachten

De betekenis van de landbouw als directe bron van werkgelegenheid wordt voortdurend kleiner. Enerzijds doordat het aantal bedrijven vermindert - de vermindering van het aantal arbeidskrachten is nauw verbonden aan de vermindering van het aantal bedrijven omdat het merendeels éénmansbedrijven zijn - anderzijds doordat het aantal arbeidskrachten per bedrijf afneemt.

De gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf nam in de afgelopen jaren af van 1,39 tot 1,28 man. Dit niveau van 128 arbeidskrachten per 100 bedrijven is betrekkelijk laag. Het is niet te verwachten dat deze vermindering in dit tempo zal doorgaan o.m. gezien het feit dat in het kader van de bedrijfsovername op een aantal bedrijven (tijdelijk) twee personen werkzaam zullen zijn. We gaan er vanuit dat de arbeidsbezetting per bedrijf rond de 1,25 man zal komen te liggen. Op de 92 bedrijven in 1988 zullen dan naar schatting 115 vaste mannelijke arbeidskrachten werken. Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten zal dan de komende 10 jaar met ongeveer 20 personen verminderen, dit is met 1,5% per jaar.

6.6 Produktieomvang per bedrijf en per man

Hiervoor is aangegeven dat de produktieomvang, het totale aantal sbe, zal toenemen zij het minder dan de laatste jaren. Het aantal bedrijven en arbeidskrachten zal blijven verminderen.

Tabel 6.8 Ontwikkelingen op hoofdberoepsbedrijven

	1973	1978	1988	Jaarlijks groei perc.	
				1973- 1978	1978- 1988
Aantal hoofdberoepsbedr.	111	105	92	-1,1	-1,3
Aantal sbe	16459	18594	19900	+2,5	+0,7
Aantal arbeidskrachten	154	134	115	-2,7	-1,5
Aantal sbe per bedrijf	148	177	216	+3,6	+2,0
Aantal sbe per man	107	139	173	+5,4	+2,2

Het gemiddelde aantal sbe per bedrijf en per arbeidskracht zal verder toenemen doch procentueel gezien minder snel dan de laatste jaren. Verwacht wordt een gemiddelde van 215 à 220 sbe per bedrijf en circa 170 à 175 sbe per vaste mannelijke arbeidskracht omstreeks 1988 (exclusief kaasmakerij: in 1978 was dit gemiddeld 5 sbe per bedrijf en 4 sbe per man).

Samenvatting

Algemene oriëntatie

Het landinrichtingsgebied "Bodegraven-Noord" ligt tussen Bodegraven en Woerden - tussen de Meije en de Oude Rijn - en omvat gronden behorende tot de gemeenten Bodegraven, Woerden en Alphen aan de Rijn.

Het is een open veenweidegebied, bestaande uit vier polders, slechts doorsneden door restanten van houtkaden, waarin bebouwing en verharde wegen ontbreken. De boerderijen zijn voornamelijk als lintbebouwing langs de wegen gesitueerd - een aantal ligt aan toegangswegen - en de bijbehorende grond ligt in een diepe kavel achter de bedrijfsgebouwen. De meeste bedrijven hebben al hun grond in deze kavel liggen.

De totale oppervlakte van het blok is circa 2500 ha. De agrarische bedrijven hebben 2429 ha grond waarvan ruim 2100 ha cultuurgrond gemeten maat, de rest is erf, sloten, wegen, enz.

In het gebied liggen geen woonkernen; de kern Bodegraven ligt aan de westgrens en die van Woerden aan de oostgrens van het blok. De groei van de bevolking - welke voornamelijk in de kernen woont - was in Bodegraven veel trager dan in Woerden waar tot voor enkele jaren de vestigingsoverschotten groter waren dan de natuurlijke aanwas. De toekomstige groei zal voornamelijk bepaald worden door de natuurlijke aanwas, hoewel de bevolking van Woerden ook nog enigszins zal toenemen door vestigingsoverschotten. De hiermee gepaard gaande uitbreiding van de kernen zal geen beslag leggen op grond in het blok.

Slechts een klein gedeelte van de beroepsbevolking van Bodegraven en Woerden werkt in de land- en tuinbouw. Het aantal arbeidsplaatsen in deze bedrijfstak is de laatste jaren verminderd.

In het Streekplan Zuid-Holland Oost (1978) wordt dit gebied aangeduid als een veenweidegebied met een zekere landschappelijke waarde. Voorshands bestaat de kans dat de landbouwontwikkeling belemmerd wordt door deze planologische onduidelijkheid. In het bestemmingsplan voor het buitengebied van de gemeente Bodegraven staat vrijwel het gehele gebied omschreven als agrarisch gebied met natuurwetenschappelijke en landschappelijke waarden. Voor Woerden is er nog geen bestemmingsplan voor het buitengebied en gelden bestemmingsvoorschriften van oudere datum, waarbij het gedeelte in het blok alleen bestemd is voor "agrarische doeleinden" en als zodanig vrijwel alleen mogelijkheden biedt voor rundveehouderij-bedrijven.

Aantal bedrijven en arbeidskrachten

In 1978 waren er in Bodegraven-Noord 105 hoofdberoepsbedrijven en 34 geregistreerde nevenbedrijven. Het aantal hoofdberoepsbedrijven is in de periode 1973-1978 veel trager verminderd (1,1% per jaar) dan in de provincie en Nederland (2,2% per jaar). Deze vermindering was voornamelijk het gevolg van beroepsbeëindiging van oudere boeren zonder opvolger. De bedrijven die vrijkwamen doordat oudere bedrijfshoofden het beroep beëindigden werden voor 60% door een opvolger voortgezet, dit was bijna altijd een zoon. Overname door niet-familieleden kwam in geringe mate voor. De komende tien jaar (1978-1988) zal de vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven naar verwachting in vrijwel hetzelfde tempo doorgaan (tot ruim 90 bedrijven) en dus zeer beperkt blijven. Dit komt voornamelijk doordat er een groot aantal jongere bedrijfs-hoofden is en doordat daarnaast vele oudere bedrijfshoofden een opvolger hebben.

Het aantal regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven verminderde in de periode 1973-1978 van 154 tot 134 of met 2,7% per jaar en daalde dus sneller dan het aantal bedrijven. De gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf nam dan ook iets af (tot 1,28 man). Gezien de vrij lage arbeidsbezetting en het feit dat op enkele bedrijven in het kader van de bedrijfsverdracht twee personen werkzaam zijn, zal in de komende jaren de arbeidsbezetting per bedrijf nauwelijks meer dalen. De vermindering van het aantal arbeidskrachten zal in de toekomst dan ook ongeveer gelijke tred houden met die van het aantal bedrijven, zodat er in 1988 ongeveer 115 vaste mannelijke arbeidskrachten op de bedrijven werkzaam zullen zijn.

Het aantal nevenbedrijven - een kwart van alle geregistreerde bedrijven - nam de afgelopen jaren toe: het aantal opheffingen was namelijk kleiner dan het aantal toetredingen. De oppervlakte cultuurgrond van de nevenbedrijven steeg tot 10% van alle grond.

Bedrijfsoppervlakte, grondbiliteit en rechtsvorm grondgebruik

De geregistreerde oppervlakte cultuurgrond in gebruik bij in het blok wonenden, handhaaft zich de laatste jaren vrijwel constant op circa 2100 ha. Ook in de komende jaren zal deze oppervlakte naar verwachting ongeveer gelijk blijven, er bestaan momenteel geen aanspraken t.b.v. niet-agrarische doeleinden, zoals uitbreiding dorpsbebouwing, wegeaanleg e.d. Naar schatting zal omstreeks 1988 dus nog ongeveer 2100 ha cultuurgrond zijn geregistreerd, waarvan circa 1870 ha van hoofdberoepsbedrijven. De gemiddelde oppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven zal dan ruim 20 ha zijn (thans 18 ha); naar verwachting zal bijna de helft van de bedrijven minstens 20 ha grond hebben (33% in 1978).

In "Bodegraven-Noord" is in de periode 1973-1978 ruim een vijfde van de cultuurgrond van gebruiker gewisseld. Van de gewisselde grond had 71% betrekking op overdracht van gehele bedrijven welke, gerekend naar oppervlakte, voor 82% werden overgenomen door familieleden, terwijl 29% van de gewisselde grond beschikbaar kwam bij bedrijfsopheffing (het grootste deel) en bedrijfsverkleining (ca. 6% van de oppervlakte in 1973). Van de als gevolg van bedrijfsopheffing beschikbaar gekomen grond werd ruim vier vijfde gebruikt door bestaande bedrijven in het blok. Dat er zo weinig grond vrijkomt voor bedrijfsvergroting komt, doordat weinig bedrijven worden beëindigd. Voor de komende tien jaar zal door verkleining en opheffing van bedrijven naar schatting 180 à 190 ha grond naar andere bedrijven overgaan. Deze grond zal echter lang niet allemaal op de "vrije" grondmarkt worden aangeboden, aangezien deze grond gedeeltelijk door familieleden wordt overgenomen en ook omdat de vrijkomende cultuurgrond gedeeltelijk gepacht is.

Bijna twee derde van de grond is eigendom van de gebruikers. Het grootste deel van het pachtland is eigendom van particulieren, de rest is eigendom van de overheid en van andere rechtspersonen.

Verkaveling en ontsluiting

De verkaveling lijkt gunstig, verreweg de meeste grond (85%) ligt bij huis. Bijna twee derde van de bedrijven heeft alle grond bij huis en 88% van de bedrijven heeft meer dan 60% van de grond bij huis. Het aantal bedrijfskavels bedraagt gemiddeld 1,5 met een gemiddelde oppervlakte van 13 ha; het probleem is echter de grote kaveldiepte die in veel gevallen 2 à 3 km bedraagt. Deze afstand levert voor moderne melkveehouderijbedrijven, waar de koeien op stal gemolken worden, problemen op.

De ontsluiting binnen het gebied laat dus te wensen over. Alleen langs de randen van het gebied liggen verharde wegen, waarvan de meeste boerderijen zijn gelegen; 22% van de boerderijen ligt echter meer dan vijftig meter van een verharde weg. De grond is grotendeels alleen bereikbaar via - meest niet verharde - bedrijfspaden. In het noorden, langs de Meije, verdient de ontsluiting van de bedrijfsgebouwen de aandacht, gezien de smalle, bochtige weg en het toenemende zwaardere verkeer (rijdende melkontvangst, bulktransport).

Grondgebruik, bedrijfstype en produktie

In dit weidegebied, waar alle grond als grasland wordt gebruikt, is de rundveehouderij verreweg de belangrijkste produktietak met 88% van de totale produktieomvang, gevolgd door de intensieve veehouderij (11%); de tuinbouw neemt minder dan één procent voor haar rekening.

Op 93% van de bedrijven was in 1978 de rundveehouderij de voornaamste produktietak, op 7% de intensieve veehouderij. Deze verhouding is de afgelopen jaren weinig veranderd. Ook voor de toekomst zijn hierin geen veranderingen te verwachten; het is een weidegebied waar op vrijwel elk bedrijf melkvee wordt gehouden en waar de intensieve veehouderij voornamelijk neventak is naast de melkveehouderij.

De rundveehouderij is de afgelopen jaren veel sterker gegroeid (ruim 400 sbe per jaar) dan de intensieve veehouderij (ca. 50 sbe per jaar). De groei van de rundveehouderij was ook veel sterker (13% in vijf jaar) dan in het landbouwgebied (2%) en staat tegenover een gelijkgebleven omvang in de provincie. De veebezetting is hoog namelijk ca. 3 grootveeëenheden per ha grasland (ca. 2,7 g.v.e. in de provincie). Deze hoge veedichtheid werd bereikt door relatief grote voeraankopen van buiten het gebied (o.a. snijmais). Verwacht wordt dat de veebezetting nog iets zal toenemen, nl. tot omstreeks 3,4 g.v.e. per ha grasland (waarvan 2,8 melkkoeien). Dit betekent dat het aantal koeien tot ongeveer 5250 zal toenemen; een duidelijk minder sterke groei dan in de afgelopen jaren.

Het gemiddeld aantal koeien per bedrijf zal hierbij in 1988 circa 58 bedragen (momenteel 48 en op de melkveebedrijven in Nederland 37). In 1978 had 57% van de bedrijven met melkvee minstens 40 koeien en 42% van de bedrijven minstens 50 koeien. Een man kan momenteel, bij gebruikmaking van de moderne technieken, circa 50 koeien verzorgen. Op bijna 60% van de bedrijven is de vee-stapel dus kleiner dan dat bij toepassing van de moderne technieken mogelijk zou zijn.

Het percentage bedrijven met minstens 20 koeien met een ligboxenstal, is hoger (36%) dan het provinciaal gemiddelde (18%), en ook het percentage koeien dat in een ligboxenstal is ondergebracht (48% tegen 25%). Van veel bedrijven is de oppervlakte te klein om verder te moderniseren. Ook de grote lengte van de kavels speelt op sommige bedrijven een beperkende rol.

In 1978 werd op 22% van de bedrijven - meest in oppervlakte wat kleinere bedrijven en bedrijven met jongere bedrijfshoofden - kaas gemaakt. In diverse gevallen wordt kaas gemaakt om de beschikbare arbeid vollediger te benutten, in andere gevallen dient het zelfkazen om via extra arbeid (tijdelijk) een hoger inkomen te behalen (jonge boeren). Het zelfkazen zal zich waarschijnlijk ook in de komende jaren in dit gebied handhaven, maar het is niet te verwachten dat het aantal zelfkazers toeneemt. Het aantal zelfkazers in de gebieden waar dit een traditie is, neemt af, terwijl de kaasproduktie toeneemt door uitbreiding van de veestapels.

De intensieve veehouderij, welke meest voorkomt als neventak op rundveebedrijven, is de laatste jaren slechts langzaam gegroeid. Deze bedrijfstak bestaat voor 87% uit varkenshouderij en voor het overige voornamelijk uit kuikennestierij. De in de laatste jaren plaatsgehad hebbende vermindering van het aantal bedrijven en uitbreiding van de produktie, zullen zich zeer waarschijnlijk ook in de komende jaren voortzetten. De omvang van de intensieve veehouderij zal naar verwachting in hetzelfde tempo toenemen als in het recente verleden.

Productieomvang en produktiviteit

De totale productieomvang (in sbe) van de hoofdberoepsbedrijven is de afgelopen vijf jaar met 13% - of 2½% per jaar - toegenomen. Ook in de komende jaren zal de productieomvang toenemen maar waarschijnlijk slechts met hoogstens 1% per jaar.

In 1978 lag de gemiddelde productieomvang van de weidebedrijven in "Bodegraven-Noord" ruim 10% boven het gemiddelde van de weidebedrijven in het Westelijk Weidegebied en Nederland. Deze voorsprong is de laatste jaren kleiner geworden.

Bijna een derde van de bedrijven had in 1978 een omvang van minder dan 130 sbe; deze bedrijven bleven hiermee onder de omvang die - bij een doelmatige organisatie - aan één man produktieve werkgelegenheid biedt. Op de kleinere bedrijven wordt gemiddeld slecht een zeer laag gezinsinkomen behaald. Veel van deze bedrijven zijn te klein om op langere termijn te kunnen blijven bestaan.

In de afgelopen periode is het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten verminderd terwijl de totale productieomvang toenam. De productieomvang per man steeg dientengevolge van 107 tot 139 sbe of met 5,4% per jaar; dit niveau ligt ruim 15% boven dat op de melkveehouderijbedrijven in het westen en in Nederland.

Ook voor de toekomst kan een belangrijke uitbreiding van de productieomvang per bedrijf en per man worden verwacht, zij het minder snel dan in het recente verleden, vooral omdat de totale productieomvang waarschijnlijk trager zal groeien dan in de voorbije jaren. Voor omstreeks 1988 wordt een gemiddelde productieomvang van 210 à 220 sbe per bedrijf en 170 à 180 sbe per man verwacht.

Enkele slotopmerkingen

De agrarische structuur in dit weidegebied is in menig opzicht niet ongunstig. De bedrijfsoppervlakte is doorgaans voldoende. Er wordt een hoge produktie per bedrijf en per man behaald, welke bereikt wordt door een hoge veedichtheid op de in veel gevallen sterk gemoderniseerde bedrijven. Het aantal agrarische bedrijven vermindert langzaam. Er zijn veel jongere bedrijfshoofden terwijl veel oudere boeren een opvolger hebben, zodat ook in de toekomst het aantal bedrijven slechts weinig zal verminderen.

Toch zijn er enkele cultuurtechnische productieomstandigheden die verbeterd kunnen worden. Zo vormt de grote kaveldiepte in vele gevallen een belemmering voor een efficiënte bedrijfsvoering en is ongunstig voor de werkomstandigheden. Verder vormt de ontsluiting van de bedrijfsgebouwen een probleem: in het noorden langs de Meije vanwege de smalle bochtige weg, in het zuiden vanwege diverse onvoldoende aangepaste toegangswegen. De toeneming van het zware verkeer op de landbouwbedrijven, zoals rijdende melkontvangst en bulktransport van grondstoffen maakt reconstructie van deze wegen noodzakelijk. Tot slot belemmert de hoge grondwaterstand een optimaal graslandgebruik.

Bijlage 1.

1. Telplichtig geregistreerden

De gegevens in deze nota zijn gebaseerd op de metellingen, die jaarlijks worden gehouden. Een ieder met enige tak van land- en tuinbouw, is telplichtig. Vanaf 1970 vallen bedrijven met minder dan 10 standaardbedrijfs-eenheden buiten de telling.

2. Beroepsgroepen

Hoofdberoepsbedrijven = A + B-bedrijven:

A: het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf;

B: meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep.

Nevenbedrijven = C- en D-bedrijven:

C: minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf be-steed;

D: rustenden met grondgebruik en/of veehouderij:

3. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Voor de vergelijking van individuele of groepen bedrijven wordt gebruik ge-maakt van standaardbedrijfseenheden. Hiermee wordt het namelijk mogelijk gemaakt om verschillen in grondgebruik en dierlijke produktie tot een zelf-de noemer te herleiden. De grondslag voor de berekening van het aantal sbe's vormt de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Een sbe komt overeen met een bepaald bedrag aan arbeidskosten, rente en netto-pacht in een basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale om-standigheden (voor een uitgebreide toelichting zie "Bedrijfsontwikkeling", december 1972, pag. 1071 en Mededelingen no. 155 van het Landbouw-Econo-misch Instituut).

Sbe per dier		Sbe per dier	
Grasland 1,0 per ha		Mestvarkens	0,18
Melkkoeien	2,5	Fokzeugen	1,40
Jongvee/mestvee	0,7	Leghennen	0,013
Mestkalveren	0,4	Slachtkuikens	0,0035

4. Bedrijfstypen

Indeling op grond van de relatieve betekenis (gemeten in sbe) van de be-drijfstakken:

1. Rundveebedrijven; 80% of meer van de sbe voor rundvee.
2. Overwegend rundvee; 60-80% van de sbe voor rundvee.
3. Intensieve veehouderijbedrijven; 40% of meer van de sbe voor intensieve veehouderij.
4. Tuinbouwbedrijven; 80% of meer van de sbe voor tuinbouw.

5. Bedrijfsresultaten

De bedrijfsresultaten zijn berekend op pachtbasis teneinde bedrijven met uiteenlopende eigendom/pachtverhoudingen met elkaar te kunnen vergelijken. Op bedrijven die volledig eigendom van de ondernemer zijn liggen de werke-lijke kosten van grond en gebouwen hoger dan op volledig gepachte bedrijven. Landelijk was het verschil in 1977/78 voor de grotere weidebedrijven ca. 700 gulden per ha. Op de kleinere bedrijven is het verschil nog groter onder invloed van relatief hoge gebouwenkosten.

Bijlage 1. (vervolg)

Voorts zij erop gewezen dat in de kosten een bedrag is opgenomen als beloning voor de handenarbeid van de ondernemer, gebaseerd op het door hem gewerkte aantal uren en op het CAO-uurloon van een vakarbeider inclusief de werkgeversbijdrage in de sociale lasten. Er is echter geen vergoeding in rekening gebracht voor bedrijfsleiding. Een vergoeding voor bedrijfsleiding moet gevonden worden in het verschil tussen de totale kosten en de totale opbrengsten van het bedrijf (het netto-overschot of ondernemersoverschot). Dit overschot gevoegd bij (c.q. afgetrokken van) de in rekening gebrachte kosten van de handenarbeid van de ondernemer wordt aangeduid als arbeidsopbrengst van de ondernemer. Een stijging van deze arbeidsopbrengst in de loop van de tijd betekent overigens niet zonder meer dat de rentabiliteit van het bedrijf is verbeterd; deze stijging kan immers voor een belangrijk deel bestaan uit een verhoging van de arbeidskosten die voor de ondernemer in rekening moeten worden gebracht veroorzaakt door een verdere toeneming van het aantal gewerkte uren of de arbeidskosten per gewerkt uur. Om een indruk te krijgen van de reële verbetering van de bedrijfsresultaten is het dan ook goed de ontwikkeling van de arbeidsopbrengst te vergelijken met de ontwikkeling van het CAO-loon van een vakarbeider inclusief toeslagen en werkgeversbijdrage. Globaal was het verloop van deze CAO-loonkosten bij een normale werktijd de afgelopen jaren in de landbouw als in tabel 5.1 weergegeven.

Het werkelijk aantal gewerkte uren ligt voor de meeste bedrijfstypen, met name voor de weidebedrijven, in doorsnee aanmerkelijk hoger dan het "normale" aantal uren volgens de CAO.

In plaats van de arbeidsopbrengst te vergelijken met de (stijgende) CAO-loonkosten is het ook mogelijk jaarlijks een directe vergelijking te maken tussen de totale opbrengsten en de totale kosten per bedrijf; dit gebeurt door de opbrengsten uit te drukken in guldens per f 100,- kosten.

Als het bedrag van de opbrengsten lager ligt dan dat van de kosten is er sprake van een negatief netto-overschot of negatief ondernemersoverschot. Voor het bedrijf kan dit gezien worden als een waarschuwingssignaal; een langere periode met voortdurend negatieve uitkomsten kan de continuïteit van het bedrijf in gevaar brengen. Of dit in feite zal gebeuren hangt echter ook van andere factoren af 1). Daarbij speelt de financiële weerstand van het bedrijf een grote rol, en met name ook de vraag of de ondernemer er - ondanks de negatieve bedrijfsresultaten - in slaagt naast een voor hem aanvaardbaar niveau van gezinsbestedingen ook voldoende middelen te reserveren voor het bedrijf, zodat de continuïteit daarvan wordt gewaarborgd.

Uit de bedrijfsresultaten kan dus niet direct het inkomen van de agrarische ondernemer en zijn gezin worden afgeleid. Het totale gezinsinkomen is doorgaans anderhalf à twee keer zo groot als de berekende arbeidsopbrengst van de ondernemer; het wordt namelijk mede bepaald door de omvang van het in het bedrijf geïnvesteerde eigen vermogen, door de mate waarin gezinsleden meewerken en door inkomsten van buiten het bedrijf.

1) Zie "Bedrijfsuitkomsten, inkomen en continuïteit in de landbouw" door prof. J. de Veer in Jaarverslag LEI 1977, pag. 42.

Bijlage 2. De verdeling van de bedrijven naar oppervlakte en omvang per beroepsgroep, bedrijfstype en deelgebied

Aantal hoofdberoepsbedrijven																			
rundvee-bedrijven		overwegend rundvee-bedrijven		veredeldings-bedrijven		alle bedrijven		Noord-zijderpolder		Polder Weijland en de Bree		Polder Rietveld		Meijerpolder		Aantal neven-bedrijven			
'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78	'73	'78		
Tot 5 ha		-	-	1	1	1	1	2	2	-	-	-	-	1	1	1	15	20	
5 - 10 ha		7	7	2	-	2	2	11	9	6	5	1	1	1	-	3	4	6	
10 - 15 ha		12	16	5	2	1	3	18	21	2	4	5	4	2	3	9	10	5	4
15 - 20 ha		42	33	6	5	-	-	48	38	13	9	19	14	8	7	8	8	3	4
20 - 30 ha		29	29	-	1	-	-	29	30	5	6	13	13	3	3	8	8	-	-
30 ha e. m.		2	5	1	-	-	-	3	5	1	1	1	3	-	-	1	1	-	-
Totaal		92	90	15	9	4	6	111	105	27	25	39	35	15	14	30	31	27	34
Tot 70 sbe		2	2	-	-	-	-	2	2	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-
70 - 90 sbe		9	6	1	1	-	-	10	7	5	2	2	2	2	1	1	2	-	-
90 - 110 sbe		13	9	4	-	2	-	19	9	4	4	5	2	-	-	10	3	-	-
110 - 130 sbe		17	15	-	-	-	-	17	15	4	2	8	7	1	1	4	5	-	-
130 - 150 sbe		14	6	3	-	-	3	17	9	3	2	9	1	2	1	3	5	-	-
150 - 190 sbe		24	27	3	4	-	2	27	33	5	6	8	10	7	10	7	7	-	-
190 - 250 sbe		7	13	2	2	1	-	10	15	2	2	3	7	2	1	3	5	-	-
250 sbe e.m.		6	12	2	2	1	1	9	15	3	6	3	5	1	-	2	4	-	-

Bijlage 3. Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven in de periode 1973 - 1988

Leeftijds- klasse 1973	1973 - 1978			1978 - 1983			1983 - 1988		
	Aantal bedr. 1973	Uit- treding -	Toe- treding +	Aantal bedr. 1978 1)	Uit- treding -	Toe- treding +	Aantal bedr. 1983 1)	Uit- treding -	Toe- treding +
tot 25 jr.	-								
25 - 30 jr.	10	1	4	13	0,8	1,9	14,1	0,8	0,9
30 - 35 jr.	22	1	2	23	1,4	1,0	22,6	1,4	0,9
35 - 40 jr.	8	-	1	9	0,5	0,9	9,4	1,1	0,8
40 - 45 jr.	15	-	-	15	1,8	0,9	14,1	3,5	
45 - 50 jr.	16	3	1	14	3,4		10,6	3,7	
50 - 55 jr.	16	3	-	13	4,6		8,4	6,7	
55 - 60 jr.	17	8	1	10	8,0		2,0	2,0	
60 - 65 jr.	5	4	-	1	1,0				
65 jr. e.o.	2	2							
Totaal	111	22	16	105	21,8	15,1	98,3	20,1	13,9
									92

1) Iedere vijfjaarlijkse periode schuiven de leeftijdsklassen één regel hoger.

Literatuur

Streekplan Zuid-Holland Oost, 1978

Derde nota over de ruimtelijke ordening; deel 3d Nota
landelijke gebieden, 1979

De Zelfkazer, maandblad voor producenten van boerenkaas
jaarg. 1978 en 1979

Oosterhuis, ing. H.

"Belangrijke punten met betrekking tot de kaasbereiding
op de boerderij" in PP-magazine, no. 8, 1979

Ministerie van Landbouw

- Landbouwverkenningen, 1977

Landbouw-Economisch Instituut

- Landbouw-Economisch Bericht, 1979

- Bedrijfsuitkomsten in de landbouw, Publikatie 3.87, 1979

Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding

- De landinrichting van de Lopikerwaard. Bodemgesteld-
heid en waterhuishouding, regionale studies 4/II, 1973

- De landinrichting van de Lopikerwaard. Landbouw-
economische aspecten, regionale studies 4/III 1973